

Det norske samfunns sosiologiske refleksjon

**En empirisk analyse av ulike teoretiske tilnærminger til
forholdet mellom samfunnsdel og samfunnhelhet i norsk sosiologi**

Truls Tunby Kristiansen

Masteroppgave i sosiologi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Våren 2008

Det norske samfunns sosiologiske refleksjon

**En empirisk analyse av ulike teoretiske tilnærminger til
forholdet mellom samfunnsdel og samfunnhelhet i norsk sosiologi**

Truls Tunby Kristiansen

Masteroppgave i sosiologi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Våren 2008

KAPITTEL 1 - INNLEDNING	1
FRAGMENTERING I SOSIOLOGIFAGET.....	1
"DET NORSKE SAMFUNN"	2
<i>Lyskastere</i>	3
<i>Teoretisk helhet</i>	3
<i>Teoretisk ensretting eller helhetsiaktakelse?</i>	4
<i>Oppsummering</i>	5
FORSKNINGSPØRSMÅL.....	5
HELHET: INTEGRASJONSTEORI	6
KILDER	7
KAPITTEL 2 – METODE.....	9
INDUKTIV VS DEDUKTIV LESNING AV TEKSTENE	9
METODE FOR TEORIKOMPARASJON	10
<i>Epistemologisk og metodologisk konstruktivisme</i>	11
<i>Begrepsutvikling</i>	12
<i>Teori som generell teori/system av begreper</i>	13
<i>Epistemologiske hindringer</i>	14
<i>Fruktbarhet</i>	15
Fruktbarhet som kriterium.....	15
Fruktbarhet i Philosophy of the Social Sciences	16
Konklusjon og presisering: fruktbarhet	18
TEKSTENE.....	19
MÅL FOR KODING AV DATA.....	20
<i>Samfunnets integrasjon: tre muligheter</i>	20
Integrasjon som intersystemisk kommunikasjon.....	20
Integrasjon som destruksjon.....	21
Integrasjon via et supersystem	21
<i>Aakvaag/Habermas og det norske samfunnet</i>	21
Integrasjonsmodell	22
Integrasjon som klassesamfunn	22
Merverdi	22
Integrasjonsmodell	23
Luhmann	24
Integrasjonsmodell	25
Hagen:	25
Integrasjonsmodell	26
ANDRE ANALYTISKE VERKTØY	27
<i>Hypostasering: delen utgis for å være helheten.</i>	27
<i>Hypostativering/reifikasjon/fetisjisme</i>	27
<i>Restkategorier</i>	28
KAPITTEL 3 – ANALYSE	31
BOKA SOM HELHET.....	31
SAMFUNNSKLASSER OG KLASSETEORIER.....	32
AV MARIANNE NORDLI HANSEN OG FREDRIK ENGELSTAD.....	32
<i>Det norske samfunnet sett gjennom Erik Olin Wrights teori</i>	32
<i>Det norske samfunnet sett gjennom John H. Goldthorpes teori</i>	33
<i>Det norske samfunnet sett gjennom Pierre Bourdieus teori</i>	34
<i>Oppsummering</i>	34
<i>Den dominerende klassen</i>	35
<i>Eliten er høyt utdannet</i>	36
<i>Samarbeider elitene?</i>	37
<i>Nei</i>	37
<i>Oppsummering</i>	38

UTDANNING, ULIKHET OG FORANDRING	39
AV MARIANNE NORDLI HANSEN OG ARNE MASTEKASSA	39
<i>Funn</i>	39
<i>Koding</i>	40
<i>Problemet med helhet</i>	40
<i>Hypostasering</i>	42
DET NORSKE LIKESTILLINGSPARADOKSET	44
AV GUNN ELISABETH BIRKELUND OG TROND PETERSEN	44
<i>Klasseteori</i>	45
<i>Problemet med helhet</i>	46
FORBRUKERSAMFUNNET	47
AV RAGNHILD BRUSDAL OG FREDRIK ENGELSTAD	47
<i>Kommersialisering</i>	47
<i>Kunderollen</i>	48
<i>Samtidsdiagnose?</i>	49
<i>Klassekamp gjennom forbruk</i>	49
<i>Forbruk som integrasjonsmekanisme</i>	50
<i>Oppsummering og generalisering</i>	51
FATTIGDOM OG SOSIAL EKSKLUSJON	53
AV KÅRE HAGEN OG IVAR LØDEMEL	53
<i>Funksjonell differensiering</i>	53
<i>Sjiktmessig differensiering</i>	53
<i>Helhetsiaktakelse</i>	54
<i>Diskusjon</i>	56
DEN NORSKE OLJEØKONOMIENS INTEGRASJON I VERDENSØKONOMIEN	58
AV LARS MJØSET	58
<i>Oppsummering</i>	59
DISKUSJON	59
EN TJENESTEINTENS VELFERDSSTAT	62
AV LISE KJØLSRØD	62
<i>Oppslutning</i>	63
<i>Velferdsstatens utforming</i>	63
<i>Brukermedvirkning</i>	64
<i>Brukermedvirkning og integrasjon via intersystemisk kommunikasjon</i>	65
<i>Intersystemisk kommunikasjon og kompleksitet</i>	67
<i>Særinteresser og fellesinteresser</i>	68
<i>Systemteori</i>	68
<i>Luhmann: integrasjon som destruksjon</i>	70
<i>Hagen: integrasjon av helheten er skilt ut som eget system</i>	70
<i>Samfunnets samfunn</i>	71
<i>Kjølsrøds konklusjon i lys av begrepet om kollektiv rasjonalitet</i>	74
KAPITTEL 4 – SAMMENFATTENDE ANALYSE OG KONKLUSJONER	77
DEL VERSUS HELHET	78
ALT DET SOSIALE	79
<i>Hypostasering som "analysestrategi"</i>	82
SAMFUNNETS INTEGRASJON	83
LITTERATURLISTE	88

Kapittel 1 - Innledning

Sosiologiens særegne gjenstand er samfunnet som helhet. Til forskjell fra andre samfunnsvitenskapelige disipliner, ligger sosiologiens berettigelse i at den leverer teori om *hele* samfunnet (Habermas 1984; Hagen 2006a; Aakvaag 2006a: 10). Andre samfunnsvitenskapelige disipliner, som statsvitenskap, religionsvitenskap, rettsvitenskap, økonomi, pedagogikk osv, ser samfunnet gjennom ett av samfunnets deler/sektorer/systemer. Men samfunnet er også en helhet, og denne helheten kan ikke gripes gjennom deldisipliner, siden disse altså ser samfunnet fra én bestemt vinkel. Som disiplin er ikke sosiologien på samme måte begrenset til én av samfunnets deler, selv om den ofte tar for seg én del om gangen, for eksempel som familiesosiologi, mediesosiologi, religionssosiologi, kultursosiologi, medisinsk sosiologi osv. I tillegg til delene har sosiologien også samfunnet som *helhet* som gjenstand. Å se samfunnet som helhet betyr imidlertid ikke å se *alt*, men å se sammenhengen, altså hvordan delene henger sammen og danner en helhet. Å se helheten er i så måte ikke nødvendigvis mer komplekst enn å gå i dybden på en del. Sosiologien kan og må ofte spesialisere seg og ta for seg en *del* av samfunnet om gangen, men da alltid med en teori om *samfunnet* som referanse, enten eksplisitt eller som implikasjon: det som gjelder i én samfunnsdel tolkes generelt som uttrykk for noe som også gjelder i samfunnet som helhet.

Fragmentering i sosiologifaget

Forholdet mellom teoretisk spesialisering og generalitet er opphav til problemer for sosiologien. Man opplever at det etter hvert oppstår en avstand mellom spesialdisipliner og helhetlige samfunnsteorier. Når spesialdisiplinene ikke lenger kan bidra til forståelse av samfunnet som helhet, og de generelle teoriene ikke lenger kan opplyse spesialdisiplinene, betegnes sosiologien som fragmentert. Fragmenteringen får konsekvenser både for spesialdisiplinene, som mister sin felles referanse i en allmenn samfunnsteori, og for forståelsen av samfunnet som helhet, som ikke lenger kan støtte seg på spesialdisiplinene.

Denne problematikken gjøres til tema i sosiologiens refleksjon over seg selv, i debattene om 'bindestreks sosiologi' versus 'superteori', og det er i denne sammenhengen denne oppgaven er ment å være et bidrag.

”Det norske samfunn”

Den konkrete debatten jeg skal knytte an til i denne oppgaven ble initiert av Gunnar C. Aakvaag i tidsskriftet *Sosiologi i dag* i 2006 (Aakvaag 2006a). Aakvaags påstand er at norsk sosiologi er fragmentert og at dette går ut over evnen til å diagnostisere samfunnet som helhet (op.cit: 18). For å illustrere sin påstand velger Aakvaag boka *Det norske samfunn* (2005, heretter forkortet DNS) som kasus. Boka inneholder 20¹ kapitler som omhandler ulike utsnitt av det norske samfunnet. Aakvaag reagerer blant annet på at boka ikke inneholder noe eget kapittel der trådene trekkes sammen og leseren får en konklusjon og en samtidsdiagnose. ”*Det gjøres i DNS overhodet ingen forsøk på å samle de 18 ulike bidragene i en mer enhetlig og helhetlig samtidsdiagnostisk beskrivelse av Norge*” (ibid). Dessuten mener han kapitlene burde henvise mer til hverandre, for derigjennom å koble seg sammen til en helhet. I boka finner han 18 ulike aspekter ved det moderne samfunnet beskrevet, men ingen forsøk på å si noe om hva disse delene er til sammen. I lys av dette kommer han med fire forslag (Luhmann, Beck, Merton og Habermas) til teorier han mener kunne vært brukt som utgangspunkt for en slik diagnose. Av disse fire mener han at det er Luhmanns teori om det funksjonelt differensierte samfunnet som, i alle fall framstillingsmessig, ligger nærmest DNS (op.cit: 20-21). Luhmanns teori om det funksjonelt differensierte samfunnet opererer med atskilte, autonome funksjonssystemer uten noe felles, integrativt sentrum, og Aakvaag mener å se dette mønstret også i DNS. Aakvaag skriver at Luhmanns teori gir muligheter til å eksplisere den samtidsdiagnosen som så å si ligger latent i prosjektets deler. Imidlertid tviler han på at analysene som ligger bak framstillingen, i noen særlig grad bygger på systemteoretisk samfunnsteori (ibid). Han mener med andre ord at bokas oppbygning ikke skyldes en *teori om et fragmentert samfunn*, men heller må forstås som mangel på sammenheng mellom de ulike bidragene.

¹ Utgaven Aakvaag tar utgangspunkt i har 18 kapitler

Lyskastere

Redaktørene av *DNS* svarer på Aakvaags kritikk blant annet med å si at hvert av de 20 kapitlene skal sees som en ”*lyskaster som sender sine stråler fra en bestemt vinkel. Altså ikke 20 samfunn, men 20 innfallsvinkler til ett og samme samfunn*” (Frønes og Kjølørød 2005: 35). I tillegg er de skeptiske til Aakvaags bruk av begrepet ’helhetlig’ (op.cit: 37, 41). De mener at sosiale fenomener må analyseres i lys av *relevante* helheter, og at ’helheten’ derfor varierer med tema. Denne innvendingen kommer jeg mer utførlig tilbake til senere i oppgaven. Videre hevder Frønes og Kjølørød at *DNS*-prosjektets artikler faktisk er preget av ”... *et sterkt sosiologisk og rimelig helhetlig utgangspunkt [...] ved at analysene av de ulike temaer forankres i større sosiale enheter.*” Dessuten mener de at ”... *Det norske samfunn (og store deler av norske sosiologi generelt) viser at familiesosiologer, utdanningssosiologer, arbeidssosiologer eller hvilke bindestreker vi enn snakker om, i stor grad går til verket ut fra et felles grunnsyn, og med et sosiologisk begrepsvokabular*” (op.cit: 36). Og dessuten: ”*når samtlige artikler i Det norske samfunn fortolker både individuelle handlinger og aggregerte mønstre i lys av større sammenhenger, er dette i klar overensstemmelse med Durkheims utgangspunkt og Mills’ idé. I denne forstand er analysene helhetlige, selv om de rimelig nok anvender begreper heftet til disse områdene*” (op.cit: 38).

I dette ligger det en påstand om teoretisk helhet: alle bindestreksdisiplinene har et felles grunnsyn og et sosiologisk begrepsapparat. *DNS* er altså ikke fragmentert, Aakvaags diagnose holder ikke, og hvis man leser hvert kapittel godt nok vil man kunne se en sammenheng mellom analysene, hvorfra man kan utlede det norske samfunnets egenskaper som helhet. En framgangsmåte for å få tak i denne helheten er imidlertid noe leseren selv må stille med.

Teoretisk helhet

Med hensyn til Aakvaags påpekning av likheten mellom Luhmanns systemteoretiske samfunnsmodell og kapittelstrukturen i *DNS*, og forslaget om å legge systemteorien til

grunn for en samlende samtidsdiagnose, skriver redaktørene denne nok kan belyse viktige sider ved det moderne samfunnet, men at den ” *mister lett det overordnede perspektivet vi etterspør*” (op. cit: 39). ” *Ambisjonen om teoretisk og empirisk helhet må holdes høyt*”, skriver redaktørene, men de mener også at det viktigste ikke primært er *helhetlige teorier*, men det å ” *bygge forståelse av fenomener basert på fruktbare teoritilfang*” (op.cit: 49). De skiller altså mellom *teoretisk helhet* og *helhetlig teori*, før de lanserer fruktbarhet som kriterium for teoretisk utvikling. Dette må bety at sosiologien, i tillegg til å være kjennetegnet av teoretisk pluralisme, opererer med en eller annen form for helhet *på tvers* av de ulike deldisiplinene. Ulike teoritilfang regnes i så tilfelle som mer eller mindre fruktbare med hensyn til å realisere denne helheten.

Teoretisk ensretting eller helhetsiaktakelse?

Distinksjonen mellom teoretisk helhet og helhetlig teori kommer også opp når redaktørene innvender mot Aakvaags helhetsambisjon og faren for teoretisk ensretting. Samtidig som de er enige i at sosiologien bør streve etter ”... *et teoretisk rimelig enhetlig [...] begrepsapparat...*” (op.cit: 36) avviser de ”... *tanken på å tre én og samme referanseramme ned over de ulike analysene*” (ibid.). Denne muligheten holdes for å være lite fruktbar og et hinder for forfatternes bruk av det faglige vokabularet de har utviklet på sine områder. Hvorfor det er lite fruktbart å prøve de ulike analysene mot én teori sier de imidlertid lite om. Det er mulig at redaktørens avvisning av Aakvaags diagnoseforslag som en plan om å tre én teori ned over all sosiologi bunner i en frykt for at slike helhetlige teorier skal legge beslag på den helheten de mener orienterer de ulike sosiologiske deldisiplinene, og følgelig føre til ytterligere fragmentering, der ulike teorier lukker seg om seg selv og hevder eksklusiv tilgang til helhetlige analyser av samfunnet. Redaktørene tolker kanskje Aakvaags samtidsdiagnostiske ambisjon dit hen at sosiologien skal ha én teori: vi skal kåre en vinner og kvitte oss med resten. Jeg mener imidlertid at det er mulig og muligens bedre å se Aakvaags ambisjon om samtidsdiagnoser i sammenheng med den særskilte sosiologiske målsettingen om å lage teoretisk funderte analyser av samfunnet som helhet. Jeg mener at denne målsettingen kan forstås som en bestemt problemstilling som ulike teorier dermed kan vurderes som ulike forslag til svar på. De ulike

analysene trenger derfor ikke å presses inn i én teori, men ses på som representanter for ulike teorier, og følgelig som uttrykk for ulike teories løsninger på problemet med helhet. Så kan man sammenligne de ulike teoriene og se hvilke helhetsiakttagelser/samtidsdiagnoser de muliggjør.

Oppsummering

Aakvaag kritiserer *DNS* for manglende helhet, mens redaktørene mener prosjektet er helhetlig, om enn på en annen måte enn hva Aakvaag ønsker seg. Redaktørene vil ha teoretisk helhet, men ikke nødvendigvis helhetlige teorier. Aakvaag vil ha helhetlige samtidsdiagnoser, og han legger frem fire forslag til helhetlige teorier han mener kunne vært brukt som utgangspunkt for slike diagnoser. Begge parter peker på *fruktbarhet* (Frønes og Kjølørød 2006: 36; Aakvaag 2006a: 20) som et kriterium som skal strukturere sosiologiens utvikling mot helhet. Dette danner et utgangspunkt for denne oppgaven. Oppgaven fører videre begge partenes oppfatning om at ambisjonen om teoretisk helhet må holdes høyt, og deler også oppfatningen av at de teorier som brukes for å forstå samfunnet kan være mer eller mindre fruktbare. Fruktbarhet skal imidlertid, som jeg skal komme tilbake til nedenfor, knyttes eksplisitt til den særskilte sosiologiske ambisjonen om analyser av hele samfunnet.

Forskningsspørsmål

- *Hvordan tematiseres eller impliseres forholdet mellom samfunnsdel og samfunnshelhet i artiklene i DNS?*
- *Hvilke integrasjonsteorier kan knyttes til analysene?*
- *Hvilke muligheter og begrensninger ligger i analysene?*
- *Hvorfor begrenser teoriene?*
- *Finnes det alternativer?*

Jeg skal altså, via eksplisitte eller implisitte teorier om integrasjon, knytte analysene til (formodentlig) tilhørende samfunnsteorier. Hva ser de med? Begrepene analysene bruker for å se samfunnet inngår i begrepssystemer, og det er disse jeg skal avdekke. Jeg skal si noe om muligheter og begrensninger ved ulike samfunnsteoretiske begrepssystemer ut i fra dette. Hva ser de og hva ser de ikke, slik det kommer fram i *DNS*? Hvorfor? Finnes det alternativer?

Helhet: integrasjonsteori

Å integrere betyr å gjøre hel (Hagen 2006a: 38), og artiklene skal derfor leses med en interesse for hvordan de ser for seg at samfunnet, enten det er differensiert horisontalt eller vertikalt eller på begge måter, henger sammen og danner en helhet. Skillet mellom samfunnsdel og samfunnshelhet kan knyttes til skillet mellom differensiering og integrasjon. Samfunnet er en delt helhet, og skillelinjene går mellom vertikalt differensierte sjikt, og/eller mellom horisontalt differensierte funksjonssystemer, felter, sektorer eller tilsvarende. I formuleringen 'samfunnet er en delt helhet' ligger det også at samfunnet *er* en helhet, nemlig den helheten som er delt. Dermed trengs teori som viser hvordan samfunnets deler henger sammen og danner denne helheten: teorier om differensiering forutsetter altså teorier om integrasjon. En teori om et sjiktmessig differensiert samfunn må for eksempel også vise hvordan sjiktene henger sammen med hverandre, hvordan de forutsetter hverandre og oppstår som hverandres motsetning. Teorier om funksjonell eller horisontal differensiering må på samme måte vise hvordan funksjonssystemene/feltene/sektorene integreres til et omfattende system eller samfunn.

Det jeg prøver på i denne oppgaven er å finne ut hvilke integrasjonsteorier de ulike kapitlene bruker, eksplisitt eller implisitt. Formålet med dette er å se hvilke muligheter og begrensninger de tilhørende samfunnsteoriene legger på analysene, via sine respektive teorier om integrasjon. Deretter skal jeg forsøke å finne ut hvorfor det er slik, altså hva i teoriene som begrenser eller åpner opp for ulike analyser. I tillegg til dette skal jeg forsøke å foreslå noen alternativer/løsninger.

Det er altså både analysenes tematisering eller implikasjon av samfunnet som helhet, altså hva de *ser*, og deres bruk av begreper og teorier, altså hva de *ser med*, som er interessant for denne oppgaven.

Man må riktignok ofte avgrense analysen mot samfunnet som helhet for å vinne detaljnivå og presisjon, men dersom en slik delanalyse er uten tilslutningsmulighet til en eller annen teori om samfunnet som helhet vil delanalysen heller ikke kunne bidra til forståelse av samfunnet som helhet, og altså til realisering av helhetsambisjonen som skiller sosiologien fra andre disipliner.

I lys av disse overveingene leser jeg artiklene, i utgangspunktet åpent og induktivt på jakt etter det Frønes og Kjølørød betegner som ”... *et felles grunnsyn, og [...] et sosiologisk begrepsvokabular*” og som ”... *et sterkt sosiologisk og rimelig helhetlig utgangspunkt*” (Frønes og Kjølørød 2006: 36), men også med en spesiell interesse for implisitte eller eksplisitte teorier om integrasjon

Kilder

Datakilder for denne oppgaven er boka *Det norske samfunn* (Frønes og Kjølørød 2005), Aakvaags kritikk av boka og redaktørens svar på kritikken. Det er flere grunner til dette valget. For det første er oppgaven ment å være et innlegg i en generell debatt om forholdet mellom teoretisk helhet og spesialisering. For det andre ønsker jeg å knytte an til den norske sosiologiske/samfunnsvitenskapelige forskningsfronten, både når det gjelder helhetlige/samlende beskrivelser av det norske samfunnet, og når det gjelder debatten om teoretisk helhet og spesialisering. Valget av kilder gir meg tilgang både til den generelle debatten om bindestrekssosiologi versus superteori, og til et konkret samfunnsvitenskapelig arbeide som berøres av debatten. I lys av det mer generelle spørsmålet om hvorvidt sosiologien klarer å levere en helhetlig analyse av det norske samfunnet, er *DNS* også på mange måter et selvvalgt kasus, siden det presenteres som en samlende sosiologisk/samfunnsvitenskapelig beskrivelse av det norske samfunnet, skrevet av samfunnsvitere som regnes som de fremste eksperter på sine områder. I bokas innledning begrunnes sammensetningen av forfattere med at ”*De som kan sitt felt er også de som best makter å beskrive komplekse sammenhenger på en forståelig måte*” (op.cit: 13).

Jeg har også måttet velge mellom bokas kapitler, både av hensyn til tid, plass og kompleksitet. Siden oppgaven handler om helhet og helhetsiaktakelse har det vært spesielt viktig å finne fram til kapitler som eksplisitt tar for seg spørsmålet om hva det norske samfunnet er som helhet. De kapitlene som har en av samfunnets deler som objekt har blitt lest med en forventning om at de også på en eller annen måte tematiserer delens forhold til helheten. Jeg har etter hvert landet på kapitlene *Den norske oljeøkonomiens integrasjon i verdensøkonomien* (Lars Mjøset); *Utdanning, ulikhet og forandring* (Marianne Nordli Hansen og Arne Mastekaasa); *Det norske*

likestillingsparadokset (Gunn Elisabeth Birkelund og Trond Petersen); *Samfunnsklasser og klasseteorier* (Marianne Nordli Hansen og Fredrik Engelstad); *En tjenesteintens velferdsstat* (Lise Kjølørød); *Fattigdom og sosial eksklusjon* (Kåre Hagen og Ivar Lødemel); og *Forbrukersamfunnet* (Ragnhild Brusdal og Ivar Frønes). Disse artiklene har blitt analysert i sin helhet, men også andre kapitler trekkes inn der det er relevant. Av alle bokas kapitler er det Nordli Hansen og Engelstads artikkel *Samfunnsklasser og klasseteorier* som kommer nærmest en beskrivelse av samfunnet som helhet (gjennom ulike klasseteorier), mens de andre kapitlene ser samfunnet fra én bestemt vinkel. De siste bærer imidlertid også i seg en referanse til en samfunnshelhet, ved at de impliserer seg selv enten som analyser av helheten, eller som analyser av en del som inngår i en helhet. Det som er relevant for meg i denne oppgaven er hva denne helheten er, og hvilke teorier som benyttes til å få øye på den.

Kapittel 2 – Metode

Redaktørene Frønes og Kjølrsrød mener som nevnt at det allerede ligger en helhetlig iakttakelse av det norske samfunnet i *DNS*. Det som strukturerer *DNS* og gjør det helt er tross alt samfunnet som empirisk realitet. Gjennom lyskastermetaforen viser de at hvert kapittel er en inngang til det *samme* samfunnet. Og selv om kapittelstrukturen i boka gir assosiasjoner til Luhmanns funksjonelt differensierte og *desentrerte* samfunn, mener redaktørene at boka også peker på noe mer. Vi kan se av den grundige avvisningen² (Frønes og Kjølrsrød 2006: 38-39, 44) at Frønes og Kjølrsrød skiller ganske klart mellom den systemteoretiske modellen av det desentrerte, ikke-helhetlige samfunnet og det samfunnet de mener *DNS* har avdekket. For redaktørene er den desentrerte, sektorbaserte samfunnsbeskrivelsen bare en del av analysen. De mener det finnes noe mer i *DNS*: et overordnet perspektiv eller en større sammenheng.

Det har derfor vært min interesse å forsøke å se hva denne *større sammenheng* er for noe, altså hva det er som ”summerer” delanalysene på en måte som gjør at redaktørene finner det rimelig å betegne *DNS* som et helhetlig prosjekt. Jeg har lett gjennom boka både etter analyser som eksplisitt tematiserer samfunnet som helhet, og analyser som tar opp den analyserte samfunnsdelens forhold til resten av samfunnet, eller som impliserer en slik sammenheng.

Induktiv vs deduktiv lesning av tekstene

Min opprinnelige strategi gikk ut på å forsøke å utlede prosjektets ’større sammenheng’/’overordnede perspektiv’ induktivt ved rett og slett å lese og sammenligne bokas kapitler. Jeg hadde en forventning om at prosjektets helhet, den felles oppfatningen om hva det norske samfunnet er som helhet, altså den ’større sammenheng’ delanalysene henger sammen i, ville vise seg dersom jeg leste hvert kapittel godt nok samtidig som jeg lette etter eksplisitte eller implisitte referanser til samfunnet som helhet. Av en eller annen grunn har jeg ikke kommet helt i mål med denne strategien. Siden min inngang til helhetsiakttakelsen har vært integrasjonsteorier, og det dermed har vært kapitlenes integrasjonsteorier som har

² Luhmanns teori får mer oppmerksomhet enn alle de andre forslagene Aakvaag kommer med til sammen

strukturert analysen min, har jeg støtt på problemer blant annet der samme artikkel har indikert bruk av flere integrasjonsteorier og generelt vært uklar på hvilken integrasjonsteori som har ligget i bunnen for artikkelens analyse. Kort sagt: *DNS*-prosjektets helhet, som Frønes og Kjølørød mener finnes, er i alle fall ikke svært iøynefallende, og det er kanskje dette som har fått Aakvaag til å reagere.

På grunn av de nevnte problemene har jeg valgt å supplere den åpne induktive lesningen med en deduktiv komponent, der jeg på forhånd velger ut noen integrasjonsteorier, skisserer deres tilnærming til integrasjonen av samfunnet som helhet, og koder artiklene i tråd med denne.

Til slutt trekker jeg artikkelanalysene sammen i en sammenfattende analyse. Spørsmålet er om det er noe felles ved de analyserte kapitlenes, og følgelig integrasjonsteoriens grep om helheten i det norske samfunnet. Er det noe 'minste felles multiplum' i forståelsen av hva det norske samfunnet er slags samfunn? Er det noen felles eller perspektivspesifikke begrensninger/gevinster? Dessuten interesserer jeg meg for om det finnes en eller flere implisitte eller eksplisitte teorier i boka som kunne sammenfatte de andre, eller danne et fruktbart utgangspunkt for nye samfunnsanalyser.

Metode for teorikomparasjon

Siden oppgaven bygger på en interesse for muligheter og begrensninger ved ulike begrepssystemer/teorier, har jeg valgt en metode som åpner opp for behandling av teorier og begreper som mer eller mindre *fruktbare instrumenter* for iakttagelse av samfunnet. Teorianalyse skiller seg fra samfunnsanalyse ved at dens objekt er begreper. Begreper er ikke sanne eller falske, men mer eller mindre fruktbare instrumenter for iakttagelse av samfunnet, og altså som verktøy i samfunnsanalyse. Teorianalysen er altså også empirisk analyse; dens empiri er teori og begreper. Hvis man kan påvise begrensninger i samfunnsteoriens beskrivelser av og forklaringer på sosiale fenomener, kan man gjennom teorianalyse forsøke å finne årsakene til problemene i teoriene som begrepssystemer. Til dette trenger man en metode som kan behandle teori som empirisk iakttakbart fenomen og få frem eventuelle begrensende teorielementer. I denne oppgaven skal jeg benytte Roar

Hagens forslag til en metodologisk konstruktivisme (Hagen 2006a: kap 2), som metode for teorianalyse.

Epistemologisk og metodologisk konstruktivisme

Hagens epistemologiske konstruktivisme legger til grunn at all iakttakelse kan forstås som *distinksjonshandling*. Referansen er G. Spencer-Browns essay *Laws of form* (Spencer-Brown 1969). Spencer-Browns utgangspunkt er ”*that a universe comes into being when a space is severed or taken apart*” (op.cit: forord). Et univers oppstår altså først når et rom deles opp. Anvendt på iakttakelse betyr dette at en iakttaker må trekke et skille i verden før en ’noe’ kan oppstå. I tillegg innebærer iakttakelse at den ene siden av skillet betegnes som forskjellig fra det som befinner seg på den andre siden av skillet. For eksempel kan noe høyt kan bare ses dersom det skilles fra noe lavt, og noe bredt kan bare ses dersom det skilles fra noe smalt, noe ondt finnes ikke uten noe godt osv. Når iakttakelse forstås som distinksjon og handling, blir to ting klart: for det første at enhver observasjon er kontingent; skillet den bygger på kunne vært trukket annerledes, og for det andre at iakttakelse også er konstruksjon. En observasjon blir slik den blir på grunn av distinksjonen den bygger på, og alle distinksjoner har den egenskap at de kunne vært trukket annerledes. Dette gjelder i alle sammenhenger, også i hverdagsvirkeligheten³. For eksempel skiller man gjerne mellom widescreen-TVer og gamle, mer kvadratiske Tv-er, gjennom skillet mellom bred og smal. Widescreen-skjermen foretrekkes av mange fordi den har en bredere billedflate. I følge den epistemologiske konstruktivismen er imidlertid alle distinksjoner kontingente, og det er følgelig mulig å legge en annen distinksjon på samme fenomen og få øye på noe annet. Skiller man i stedet mellom høy og lav ser man at widescreen like gjerne kan bety low-screen. Forskjellen mellom en gammeldags og en moderne skjerm er da at den moderne skjermen har en ”lavere” billedflate enn den gammeldage⁴. Dette er empirisk verifiserbart, og det viser seg å være tilfelle.

³ Som også realiseres gjennom et kontingent skille, mot for eksempel ’helligdagsvirkeligheten’, ’hverdags-uvirkeligheten’, ’ferievirkeligheten’, ’teorivirkeligheten’ el.l. alt etter hvilken distinksjon man velger.

⁴ I forlengelsen av dette kan man kanskje se for seg at når widescreen-skjermer blir allemannseie, vil TV-produsenter relansere mer kvadratiske skjermer som ’high-screen’-skjermer.

Dette eksempelet er ment å illustrere hvordan ulike distinksjoner fører til ulike observasjoner av "samme" fenomen, og det får fram det kontingente og konstruktive aspektet ved enhver observasjon. I denne oppgaven er det imidlertid mer interessant å se iakttakelsens kontingente og konstruktive aspekter i sammenheng med den vitenskapelige erkjennelsen. Hvis all erkjennelse forutsetter valg, og dermed er konstruksjon, må man konkludere med at vitenskap også konstruerer en bestemt realitet, eller at den virkeligheten som er tilgjengelig for vitenskapelig iakttakelse aktualiseres gjennom distinksjoner som kunne vært trukket annerledes. Data om samfunnsforhold er følgelig ikke noe som "hentes" fra realiteten, eller som ligger der og venter på at en observatør skal se etter. Tvert imot konstrueres data i vitenskapssystemet gjennom betegnelse i konteksten av et skille.

Man kan tolke dette som om at den epistemologiske konstruktivismen undergraver sannhetsverdien til vitenskapelige utsagn. Hvis all iakttakelse avhenger av den dertil brukte distinksjonen, blir det kanskje umulig å si noe sant om virkeligheten? Den epistemologisk-konstruktivistiske posisjonen er imidlertid ikke et "anything goes", men først og fremst et brudd med forestillingen om vitenskap som gjenspeiling av en foreliggende realitet (Hagen 2006a: 57, 59). Det finnes en observatøruavhengig realitet, og denne realiteten yter motstand. Men sannhet betyr ikke overensstemmelse med denne realiteten i kraft av observatøruavhengige data. Slike data finnes ikke (op.cit: 62). Både teori og data forstås innenfor den epistemologiske konstruktivismen som konstruksjon, og virkelighetskontakt etableres gjennom empirisk testing innenfor rammen av vitenskapelige sannhetskriterier, som for øvrig også er gjenstand for utvikling og endring.

Begrepsutvikling

Den metodologiske konstruktivismen bygger videre på den epistemologiske konstruktivismen, og gjør den til et program for utvikling av teori og begreper. Den behandler alle elementer i forskningsprosessen som konstruksjoner, samtidig som den altså hevder eksistensen av en observatøruavhengig realitet det er mulig å ta feil overfor (op.cit:58). Vitenskap er i følge Hagen et lukket system, og vitenskapelig erkjennelse er mulig, ikke til tross for, men *fordi* vitenskapssystemet trekker en grense

mellom seg selv og en omverden. Dermed deler vitenskapen virkeligheten opp, i tråd med utgangspunktet hos Spencer-Brown, og den empiriske virkeligheten kommer til syne. Det er vitenskapen selv som trekker denne grensen, og den empiriske virkeligheten er derfor i en viss grad en vitenskapelig konstruksjon; vitenskapen ser verden filtrert gjennom vitenskapssystemets eget system/omverdenskille; eller med et bestemt 'vitenskapelig blikk'. Empiri er altså ikke noe som befinner seg "utenfor" vitenskapssystemet, men et resultat av en bestemt måte å iakttas virkeligheten på, som følger regler som utformes i vitenskapssystemet gjennom vitenskapsteoretisk/-filosofisk refleksjon over betingelsene for sannhet.

Også teorier og begreper konstrueres i vitenskapssystemet, i forhold til hverandre og i forhold til vitenskapssystemets omverden av empirisk virkelighet. Et begrep får betydning blant annet gjennom sitt forhold til andre begreper, og en samling av begreper med et innbyrdes forhold som kan skilles fra deres forhold til andre begreper, forstås som et *system* av begreper, eller en teori. En teori brukes til å generere påstander om virkeligheten, og disse påstandene viser seg å være sanne eller usanne gjennom empirisk testing. Dermed blir det klart at teori kan iakttas på to måter; som system av begreper som gir hverandre betydning, og som kilde til sanne eller falske påstander om virkeligheten. Hagen kaller teori som system av begreper for *generell teori*, og teori som sanne eller falske påstander om virkeligheten for *samfunnsteori*. De to perspektivene svarer til to kriterier for teorievaluering: innenfor generell teori er det teoriens fruktbarhet som gjelder, og innenfor samfunnsteori er det teoriens sannhet som gjelder.

Teori som generell teori/system av begreper

Når man har lagt en distinksjon på verden følger det at videre distinksjoner må trekkes innenfor rammene av denne første. Ser man at det er behov for å skille annerledes enn hva som er mulig innenfor denne rammen, må man endre på den første distinksjonen. Er man ikke villig eller ute av stand til å endre på den første distinksjonen, må man jobbe videre innenfor begrensningene den legger på videre distinksjoner. Dermed kan man se for seg at sentrale distinksjoner i en teori, de distinksjonene man av en eller annen grunn ikke kan rokke ved, faktisk kan fungere som hindringer for den teoretiske

utviklingen. De kan stenge for muligheter som kunne vist seg fruktbare dersom de ble utnyttet. Så lenge sosiologien står fast på sine grunnforutsetninger følger det også at det finnes et urealisert potensial for teoretisk utvikling i å endre på disse forutsetningene. Men å endre på grunnforutsetningene betyr også å sette inn en ny distinksjon, som legger sine egne begrensninger på samfunnsiaktakelsen. Det som kan hjelpe oss å velge mellom distinksjoner er en vurdering opp mot kriteriet om fruktbarhet, altså om teoriene fører til økt forståelse av det fenomenet man forsker på.

Epistemologiske hindringer

Det blir følgelig to måter å ta feil på. Det er mulig å ta feil i tradisjonell forstand, ved at en teoretisk utledet påstand gjendrives gjennom empirisk testing. Det blir også mulig å ta feil i betydningen 'ufruktbar', noe som innebærer at en teori eller et begrep i seg selv legger begrensninger på samfunnsanalysen. Hagen bruker begrepet *epistemologisk hindring* for å betegne dette (op.cit: 64). Symptomer på epistemologiske hindringer er for eksempel når en forsker ikke klarer å gjøre greie for sine empiriske observasjoner med det eksisterende begrepsapparatet. I slike situasjoner er det ikke data om et fenomen som mangler, men teoriene som skal generere og forklare data om fenomenet. Med perspektivet på teori som system av begreper blir det mulig å håndtere slike problemer gjennom å forsøke å identifisere begrepene som ligger under og lukker for erkjennelsen. Så kan man forsøke å overvinne problemene gjennom utvikling av nye og bedre begreper. Dette må imidlertid skje innenfor rammen av den teorien man ønsker å forbedre, og perspektivet på teori som generell teori gir således retning også til dette arbeidet, fordi eventuelle nye begreper får betydning fra allerede eksisterende begreper, som på sin side får ny betydning gjennom sin relasjon til nye begreper. Klarer man å lage et nytt begrep som passer inn i det begrepssystemet man ønsker å forbedre, kan man teste det ut på det fenomenet man i utgangspunktet hadde problemer med å gjøre greie for. Derom det nye begrepet fører til at man kommer videre fra der man stod fast, kan man si at man har gjort teorien mer fruktbar. *Fruktbarhet* er følgelig et nøkkelord for analyser av teori som generell teori.

Dette er teori som generell teori, eller teori som system av begreper som bestemmer hverandre gjensidig. Den metodologiske konstruktivismen skiller ut generell teori som eget forskningsobjekt med tanke på å kunne identifisere 'epistemologiske hindringer', og skape et grunnlag for å foreslå endringer (op.cit:82).

Fruktbarhet

Perspektivet på sosiologi som generell teori gjør det altså mulig å se på sosiologiens begreper og teorier som mer eller mindre hensiktsmessige eller fruktbare konstruksjoner for erkjennelse av fenomener i samfunnet. Denne oppgaven handler om fruktbarheten til ulike teorier om samfunnsmessig integrasjon med tanke på å gripe samfunnet som helhet. Både teoriene bestanddelene (begrepene) og teoriene egenskaper som begrepssystemer antas å ha innvirkning på muligheten til å gripe samfunnet som helhet. Vi deler altså Aakvaags, og for så vidt også redaktørene Frønes og Kjølørøds, oppfatning om at fragmentering hemmer samfunnsanalysen og at sosiologien må strekke seg etter en eller annen form for teoretisk helhet. Målestokken for de ulike integrasjonsteoriene fruktbarhet blir derfor i hvilken grad de bidrar til eller muliggjør realiseringen av ambisjonen om helhet.

Fruktbarhet som kriterium

Fruktbarhet er relativt uproblematisk om idé. Når ideen skal gjøres om til kriterium for teorianalyse, kreves imidlertid en nærmere presisering. Fruktbarhet brukes i denne oppgaven om begreper og teorier som 'fører til noe'. Og rammen for testen, altså det teoriene og begrepene helst skal føre til eller tilby dersom de skal kunne regnes som fruktbare, er evnen til å gripe samfunnet som en integrert, eventuelt disintegrert, helhet. Dette har to sider. For det første regnes en teori som mer fruktbar jo mer av samfunnet den evner å sette inn i en teoretisk sammenheng. For eksempel kan en teori være svært presis og ha stor forklaringskraft på ett område, uten å være fruktbar i forhold til ambisjonen om en teori om *hele* samfunnet. For det andre regnes en teori som fruktbar i den grad den også er i stand til å vise hvordan samfunnet regulerer og reproducerer seg selv som helhet.

Nå er det ikke slik at vi er på jakt etter én eksklusiv teori om det moderne samfunnet, men vi ønsker å diskutere tilgjengelige teoriforslag i lys av ett og samme kriterium, nemlig hvorvidt de fører til forståelse av samfunnet som én sammenhengende helhet.

Jeg har gjennomgått en del litteratur der fruktbarhetsbegrepet tematiseres, uten å egentlig finne én definisjon som peker seg ut som bedre enn de andre. Likevel er det mønstre. Jeg skal gjennomgå de viktigste funnene nedenfor, for å vise hvordan jeg har kommet fram til det grunnleggende i min forståelse av teoretisk fruktbarhet.

Jeg har i all hovedsak konsentrert meg om diskusjon av fruktbarhetsbegrepet i journalen *Philosophy of the Social Sciences* (1971-91).

Fruktbarhet i Philosophy of the Social Sciences

Arthur Stinchcombe (Stinchcombe 1991) skiller mellom mikro- og makroteori, og viser hvordan et begrep kan være fruktbart på makronivå samtidig som det genererer systematiske feil på mikronivå. Et begrep (eller en *mekanisme*, som Stinchcombe skriver) kan være fruktbart for teorier på høyere nivå, selv om begrepet kan undergraves og motbevises på lavere nivå. For eksempel har begrepet om den rasjonelle aktør vist seg fruktbart for rational choice-teori, selv om det lett kan motbevises innenfor psykologisk teori (op.cit:368-369). Det sentrale kriteriet for om et begrep er fruktbart er for Stinchcombe det pragmatiske: gjør det makroteorien bedre? (op.cit:374).

Dette leder Stinchcombe til følgende påstand: sosiologien bør konsentrere seg om teoretisering på samfunnsnivå, med mindre teoretiseringen på individnivå (individbegrepet) finner betydelig empirisk støtte, og tilfører ny forståelse på samfunnsnivå (op.cit:380). Fremdeles gjelder det at begrepet eller ”mekanismen” må være enkel nok til å være brukbar på høyere nivå (op.cit:382). Fruktbarhet er dermed et teorielements evne til å gi sanne prediksjoner på det nivået det anvendes på. Vi merker oss det pragmatiske i denne definisjonen.

Susan James (Fay 1990b) opererer i følge Brian Fay (bokomtale) med en lignende pragmatisk forståelse av fruktbarhet. En teoris "suksess" skal i følge James måles i forhold til de oppgaver den setter for seg selv, og hun anbefaler, innenfor et skille mellom holisme og individualisme, 'concessive holism' som den mest fruktbare tilnærmingen til samfunnsforklaring. Helhetlige perspektiver på samfunnet kan i følge 'concessive holism' ikke lukke seg for teoretisering på individnivå: fruktbarheten sikres ved at de holistiske samfunnsteoriene holdes åpne for viktige teoretiske nyvinninger på individnivå.

Fruktbarhet er imidlertid et problematisk begrep. Som anmelderen Fay påpeker vil individualister ikke nødvendigvis bli imponert over fruktbarheten i en holistisk teori. Individualister som for eksempel kobler samfunnsvitenskap til aktivisme, oppfatter holistiske teorier som ufruktbare, siden de ikke motiverer til aktivisme (op.cit:134). Både Fay og James opererer således med pragmatiske definisjoner av fruktbarhet. James mener at teori som jobber mot bestemte teoretiske målsettinger på et bestemt teoretisk nivå, kan "låne" elementer fra teori på et annet nivå dersom dette *fører til noe*. Også Fays innvending gjelder fruktbarhetsvurderingens avhengighet av hva man ønsker å *oppnå* med teorien (i dette tilfellet aktivisme).

Fred Dallmayr (Dallmayr 1982) velger begreper ut ifra en fruktbarhetsvurdering som varierer med den teoretiske målsettingen. Fruktbarhet diskuteres hos Dallmayr i forbindelse med Giddens' begrep om "agency", et begrep som sees som en fruktbar "guidepost" for analyse, men som likevel har begrensninger i noen sammenhenger f. eks. i tendensen til å sidestille intensjonell handling og strategisk handling. I slike tilfeller foretrekker Dallmayr heller Habermas' skille mellom instrumentell/strategisk handling og kommunikativ handling (op.cit: 434). Vi ser at et teorielement kan være fruktbart selv om det har erkjente begrensninger i noen sammenhenger.

Hos Peter Munch (Munch 1976) ser vi den samme forståelsen: fruktbarhet betyr egnethet eller nytte. Et teorielement kan være fruktbart, egnet og nyttig selv om det har begrensninger, og Munch bruker funksjonsforklaringer som eksempel på at et teorielement kan være fruktbart selv om det har erkjente begrensninger.

Paul Roth (Roth 1991) mener fruktbarhet er et kriterium for teorievaluering sammen med "fit". Theorielementer aksepteres fordi de oppfyller formål, passer til empirien, og tilbyr nye fruktbare "lines of inquiry".

For David Frisby (Frisby 1972: 113) er fruktbarhet en effekt av trusselen om falsifisering. Trusselen om falsifisering er fruktbar fordi den fører til teoretisk skjerping. Fruktbarhet handler dermed også om teoretisk utvikling, og hva som får dette i stand. Frisby nevner Poppers falsifiserbarhetskrav som spesielt viktig i denne sammenhengen, og innstillingen er den samme som hos de ovennevnte forfatterne: et theorielement betegnes som fruktbart dersom den fører til noe, i dette tilfellet teoretisk skjerping/utvikling.

En litt annen betydning av fruktbarhet kommer til uttrykk hos Joseph Agassi (Agassi 1979) og Maurice Finocchiaro (Finocchiaro 1982). Her forstås fruktbarhet som tilslutningsmuligheter. Vitenskapelig fruktbarhet kan i følge Agassi iakttas ved å se hvor mye oppmerksomhet en teori eller idé får i et vitenskapelig miljø. Vitenskapelig utvikling kan dermed være å hente ut de fruktbare ideene hos en teoretiker og bygge videre på dem der det er mulig. Finocchiaros bidrag kommer i en bokomtale. Hun kommenterer den omtalte bokas forfatteres utnyttelse av den *potensielle* fruktbarheten i en tidligere forfatters forståelse av Galileo. Fruktbarheten oppfattes av bokas forfattere, men det oppstår ingen fruktbar utnyttelse av den refererte forfatterens ideer, og det er dette Finocchiaro kritiserer. Fruktbarhet *realiseres* dermed først når noe potensielt fruktbart utnyttes til utvikling av ny teori, som igjen kun er fruktbar dersom den lar seg bygge videre på.

Konklusjon og presisering: fruktbarhet

Vi ser av denne gjennomgangen at i alle fall to temaer går igjen: fruktbarhet er evne til å innfri en eller annen teoretisk ambisjon, og mulighet for tilslutning/videreutvikling. Det er denne forståelsen av fruktbarhet jeg tar inn i analysen. Jeg diskuterer analysene i forhold til ambisjonen om helhet og det er altså på dette nivået de skal vurderes som

fruktbare eller ikke. Ut over dette skal analysene vurderes i forhold til tre typer spørsmål: hva-spørsmål, hvorfor-spørsmål og hvordan-spørsmål. Norman Blaikie (Blaikie 2000) skiller mellom disse tre spørsmålstypene, og vi kan illustrere forskjellen mellom dem på følgende måte: Den første refererer til spørsmål av typen ”hva er tilfellet?”, den andre til spørsmål av typen ”hvorfor er det slik?” og den tredje spør ”hvordan kan man gripe inn?”. Fruktbarhetsvurderingen i denne oppgaven behandler således de ulike analysene som mulige bidrag til en helhetlig beskrivelse av det norske samfunnet, hvorfor de eventuelt ikke er det, og til slutt om det finnes noen muligheter for forbedring.

Noen vil kanskje reagere på at jeg definerer fruktbarhet så snevert, og si at jeg da utelukker det fruktbare i å beskrive samfunnets deler hver for seg. Jeg mener imidlertid, med referanse til gjennomgangen ovenfor, at fruktbarhet skal forstås som den grad en teori *fører til noe*, og at dette ’noe’ kan variere med ulike problemstillinger. Jeg har allerede pekt på samfunnshelheten som særskilt forskningsobjekt for sosiologien, og jeg relaterer fruktbarhet til en bestemt problemstilling innenfor dette, nemlig *hva er samfunnet som helhet*. En fruktbar analyse er i denne sammenhengen en analyse som enten evner å gripe samfunnet som helhet, eller som kan være et bidrag til en helhetlig analyse av det norske samfunnet.

Tekstene

Tekstene er kilder til data om ulike løsninger på problemet med helhet. Hvis jeg kan vise empirisk at bestemte løsninger på problemet med helhet henger sammen med bestemte distinksjoner i teoriene som ligger til grunn for analysene, vil jeg forsøke å se hvilke distinksjoner andre teorier legger på samme fenomen, og vurdere de ulike forslagene som mer eller mindre fruktbare med hensyn til ambisjonen om helhet.

Jeg må derfor sette meg selv i stand til å se sammenhenger mellom teori, analyse og fremstilling, slik at jeg kan ”grave frem” integrasjonsteoriene som er brukt i analysen som ligger til grunn for artiklene i *DNS*. Første steg er som sagt å utvikle en mal for deduktiv koding av tekstene.

Mal for koding av data

De samfunnsvitenskapelige integrasjonsteoriene jeg skal ta for meg i denne oppgaven er, i tillegg til de som eventuelt gir seg selv ved induktiv lesning: teorier om integrasjon som klassesamfunn, systemteoretiske teorier om integrasjon representert ved Luhmann og Hagen, og Habermas' teori om kommunikativ rasjonalitet som motvekt til systemintegrasjon.

Grunnen til at jeg velger akkurat disse er dels at Aakvaags forslag omfatter Luhmann og Habermas, og dels at sosial ulikhet som maktforskjeller er et hovedtema i *DNS* og sosiologi generelt. I flere av bokas kapitler kobles dessuten sosial ulikhet og konflikt eksplisitt til begreper om sosiale klasser. Bourdieu er med fordi han kombinerer funksjonell differensiering med en teori om integrasjon som klassesamfunn. Habermas og Luhmann representerer en viktig motsetning når det gjelder teorier om funksjonelt differensierte samfunn; Luhmann mener at kommunikasjon på tvers av funksjonssystemene er umulig, mens Habermas skiller ut livsverdenen som det sted hvorfra samfunnet skal iakttas og styre seg selv på en helhetlig og rasjonell måte. Hagens bidrag er en utvikling av systemteorien som foreslår at ett av samfunnets systemer fungerer som et slags supersystem, og styrer andre systemer.

Samfunnets integrasjon: tre muligheter

For å vurdere de ulike teoriene om integrasjon skal jeg benytte meg av et skjema (fra: Hagen 2006a: 124) som skiller mellom tre logisk mulige modeller av integrasjon av helheten:

- Intersystemisk kommunikasjon
- Destruksjon
- Integrasjon av helheten er skilt ut som eget system

Integrasjon som intersystemisk kommunikasjon

Den første kategorien omfatter teorier som ser for seg integrasjon via kommunikasjon på tvers av de ulike systemene. Alle systemene skal kunne underlegges én kommunikasjonsform eller ett 'interaksjonsmedium' (Aakvaag 2006b: 15), som kan

'sirkulere' mellom de ulike systemene, og således muliggjøre kommunikasjon mellom dem. Dermed får samfunnet mulighet til å observere og regulere seg selv som helhet.

Integrasjon som destruksjon

Teorier som ser for seg integrasjon som destruksjon, avviser muligheten for at samfunnet kan observere og regulere seg selv som helhet. Samfunnet kan ikke observere seg selv som helhet men er henvist til å se seg selv fra ulike perspektiver. Når helheten ikke er tilgjengelig for observasjon er det heller ikke tilgjengelig for styring, og man konkluderer med at samfunnet som helhet begrenser seg selv spontant, gjennom ikke-målrettet destruksjon.

Integrasjon via et supersystem

Det tredje alternativet går ut på at integrasjonen av helheten er skilt ut som eget system. Dette systemet fungerer da som et supersystem som integrerer de andre systemene. Nedenfor skal jeg gjøre kort greie for Habermas, klasseteori, Luhmann og Hagen, og sette dem inn i denne modellen. Resultatet skal brukes til koding av og i diskusjonen av de utvalgte artiklene.

Aakvaag/Habermas og det norske samfunnet

I følge Aakvaag har det norske samfunnet sitt integrative sentrum i politikken og folkestyret (Aakvaag 2006a: 24). Aakvaag peker på *det sivile samfunn* og *det offentlige rom* som de steder der problemer i forholdet mellom samfunnets deler gjøres til tema, og hvorfra samfunnet kan observere og regulere seg selv på en helhetlig måte (op.cit: 25; Aakvaag 2006b: 16). Samfunnet kan overkomme sine tendenser til fragmentering ved at individene kommer sammen i en forståelsesorientert/herredømmefri offentlighet der man samtaler seg fram til felles oppfatninger av de samfunnsproblemer sivilsamfunnet har påpekt. ”*I det sivile samfunn fanges de 'kommunikasjonsproblemer' som oppstår mellom sosiale subsystemer som opererer i henhold til interne koder opp, mens offentligheten er det sted der slike problemer settes på dagsorden og samfunnet kan diskutere ulike problemforståelser og løsningsforslag*” (Aakvaag 2006a: 25-26). Den enighet som

fremkommer gjennom herredømmefri samtale omfatter også forventninger om at noe må gjøres, og eventuelt hva som bør gjøres. Deretter tas denne ”folkets mening” opp i det politiske systemet ved at politiske partier gjør den til politiske saker. Det politiske systemet vedtar så lover på grunnlag av folkets vilje, og retten bruker statens makt til å sette folkets mening igjennom i samfunnet som helhet (Aakvaag 2006b: 25).

Integrasjonsmodell

Habermas’ teori er et eksempel på teorier som ser for seg integrasjon gjennom intersystemisk kommunikasjon. Habermas skiller mellom system og livsverden, og mener at det i livsverdenen finnes kommunikative sammenhenger som så å si kan operere på tvers av systemene. ”*Det sivile samfunn og offentligheten er m.a.o. det stedet hvorfra et komplekst moderne samfunn kan observere og tematisere seg selv in toto – dvs. på tvers av ulike felter og kapitalformer*” (op.cit: 16). Det sentrale grepet i Habermas’ teori om samfunnsmessig integrasjon består i å plassere potensialet for helhetlig observasjon og styring av samfunnet i ’hverdagspråket’. Dette språket er kompatibelt med alle samfunnets sfærer/systemer og kan derfor sirkulere mellom dem. Samfunnsproblemer fanges først opp av hverdagspråket og følger det demokratiske maktkretsløpet fra hverdagspråk, til sivilsamfunn, til offentlighet, til politikk, til retten og så tilbake til samfunnet igjen.

Integrasjon som classesamfunn

De vanligste komponentene i klasseteoretiske integrasjonsteorier er marked eller kapitalisme, og makt/undertrykking/utbytting. Classesamfunnets deler (individer, sosiale grupper, sjikt) inngår i relasjoner av over- og underordning, og summen av disse relasjonene, den totale klassestrukturen, stabiliseres og reproduseres ved hjelp av både makt, og mekanismer som vedlikeholder klasseskillene uavhengig av samfunnsmedlemmenes intensjoner. En sentral klasseteoretisk mekanisme for ikke-intensjonell reproduksjon av sosiale skiller finner vi i teorien om *merverdi*.

Merverdi

Marx’ teori om merverdi går kort sagt ut på at arbeiderne i et kapitalistisk samfunn forledes til å jobbe *mot* sine egne objektive interesser og *for* interessene til en

kapitalistklasse som eier produksjonsmidlene. Gjennom arbeidet fremstilles produkter som tilfaller kapitalistene, som igjen selger produktene for mer enn hva det kostet å produsere dem. Den ekstra verdien tilfaller kapitalistene, som dermed øker sitt økonomiske forsprang overfor arbeiderne. Arbeiderne er i en vanskelig situasjon, og den eneste løsningen de tilbys av samfunnet (å selge sin arbeidskraft) bidrar bare til å gjøre situasjonen enda verre. På denne måten bidrar arbeiderne til klassesamfunnets reproduksjon uten å være klar over det. Deres tilsynelatende rasjonelle beslutning om å bytte inn sin arbeidskraft mot lønn, virker i siste instans mot deres egne interesser. Teorien om merverdi finnes også i Bourdieus teori om symbolsk kapital. Eliten i et felt "eier" en bestemt kultur, og de tar ut merverdi ved at befolkningen investerer tid og krefter i denne kulturen. Kulturen øker i verdi, og "eierne" øker sitt forsprang. Det er altså illusjonen om det likeverdige byttet mellom arbeid og lønn (hos Bourdieu gjelder dette både økonomisk og kulturell kapital) som lurer de undertrykte til å akseptere og faktisk bidra til reproduksjon av den ordenen som er opphav til deres underordnede posisjon.

Integrasjonsmodell

Også klasseteorier peker mot intersystemisk kommunikasjon som kilde til målrettet integrasjon, men her en vinklingen en annen: Klasseteorier sikter først og fremst mot å avsløre og eventuelt bryte ned samfunnets klasseskiller, pluss mekanismene (for eksempel kapitalisme/merverdi) som reproducerer skillene. De tematiserer derfor ikke *dette samfunnets* integrasjonsproblemer slik for eksempel Habermas gjør, men henviser til en tilstand 'etter revolusjonen', der samfunnsmedlemmene regulerer sine forbindelser i fellesskap, og altså på tvers av eventuelle systemer. Man kan kanskje si at klasseteorier heller ikke trenger noen teori om *dette* samfunnets styringsmuligheter, siden dette samfunnet på en måte står i veien for realiseringen av den samfunnsutopien som er utgangspunkt for kritikken.

Luhmann

Luhmanns teori skal gjøre det mulig å se hvordan alle samfunnets funksjonssystemer står i forhold til hverandre, og altså hvordan samfunnet er integrert som helhet. Denne iakttakelsen er imidlertid bare en vitenskapelig iakttakelse, gjort mulig av Luhmanns systemteori. Andre funksjonssystemer kan ikke benytte systemteorien til å se og endre seg selv, rett og slett fordi de opererer etter en annen kode enn det vitenskapelige system og derfor ikke ”forstår” systemteorien. Dette henger sammen med at Luhmann ser samfunnet som differensiert i lukkede funksjonssystemer som ikke på noen måte kan gripe inn i hverandres operasjoner. Det er altså ikke mulig å kommunisere på tvers av systemene. Det finnes heller ikke noe supersystem med kapasitet til å overskue og kommandere de andre systemene, og derfor må Luhmann konkludere med at samfunnet som helhet integreres spontant, via destruksjon.

Tittelen på Niklas Luhmanns hovedverk er *Samfunnets samfunn*. I andre verker skriver Luhmann om samfunnets *rett*, samfunnets *vitenskap*, samfunnets *økonomi*, samfunnets *politikk* osv. Samfunnet består altså av funksjonssystemer (rett, vitenskap, politikk osv) pluss noe annet, og dette er samfunnet. *Samfunnet*, som genitivsformen refererer til, er imidlertid et problematisk begrep hos Luhmann. Samfunnet som helhet er i det hele tatt vanskelig å få øye på i Luhmanns funksjonelt differensierte samfunn. Dette påpeker også Frønes og Kjølrsrød i sitt svar til Aakvaag (Frønes og Kjølrsrød 2006: 38), når de skriver at Luhmann ikke har noe helhetlig begrep om samfunnet. Det er en tendens hos Luhmann til å hevde at samfunnet *er* sine funksjonssystemer og ikke noe mer. Samtidig impliserer genitivsformen i bøkens titler at det også er noe som ”eier” funksjonssystemene (Hagen 2006a: 136). Men hos Luhmann finnes det ikke noen posisjon utenfor de enkelte funksjonssystemene, hvorfra samfunnet kan iakttas seg selv som differensiert hele (ibid), og samfunnet er derfor heller ikke handlingsdyktig overfor seg selv.

Siden Luhmann altså mangler et begrep om samfunnet som helhet (samfunnet er sine funksjonssystemer) ender helhetsiakttakelsen i *Samfunnets samfunn* opp som en iakttakelse av samfunnet *fra/i* et av samfunnets funksjonssystemer, i vitenskapssystemet (ibid). Dermed kan, som vist over, heller ikke samfunnet regulere

seg selv som helhet annet enn spontant gjennom destruksjon, rett og slett fordi det ikke er tilgjengelig for seg selv som helhet.

Integrasjonsmodell

Luhmanns teori er et eksempel på teorier som ser for seg integrasjon gjennom destruksjon. Integrasjon betyr for Luhmann begrensning av et systems frihetsgrader (Hagen 2006a: 126; Luhmann 1997: 603), og dette kan skje på to måter. Den ene måten er gjennom 'selvdestruksjon'; systemet destruerer sine egne operasjoner ved at noe velges framfor noe annet, som derfor går til grunne. Den andre måten er ved at ytelsen fra et annet system uteblir. Dysfunksjon i ett system sprer seg til de andre systemene som manglende ytelse, destruksjon og følgelig integrasjon. Luhmanns ser ingen annen form for integrasjon av helheten enn destruksjon.

Hagen:

Hagen ønsker å ta systemteorien videre når det gjelder muligheten for å se styringsmuligheter i det moderne samfunnet. Hagen hevder at to av samfunnets funksjonssystemer, markedet og det politiske systemet, har som oppgave å integrere de andre funksjonssystemene (Hagen 2006a: 143). Både stat og marked integrerer de andre funksjonssystemene gjennom kommunikasjon om allokering av ressurser. Forskjellen ligger i at markedet tar systemenes *ytelse*, mens det politiske systemet tar systemenes *funksjon*, i betraktning når ressursfordelingen skal utmåles. Som vi vet fra generell funksjonalistisk teori er det kun funksjonsiaktakelsen som refererer til samfunnet som helhet, og det er derfor kun det politiske systemet som integrerer med hensyn til samfunnet som helhet, altså for å løse problemer for samfunnet (op.cit: 146). Markedet reduserer samfunnsmessig kompleksitet ved å konfrontere samfunnsmedlemmene med de individuelle konsekvensene av deres handlingsvalg, mens det politiske systemet tilbyr samfunnsmedlemmene å se de kollektive konsekvensene av deres handlingsvalg (op.cit: 147). I det moderne norske samfunnet er det det politiske systemet, eller *velferdsstaten*, som konstituerer kollektive handlingsvalg/tilslutningsvalg for individene og funksjonssystemene. Velferdsstaten inkluderer hos Hagen alt hva det politiske systemet gjør med samfunnet og for samfunnsmedlemmene (op.cit: 149). Hagens teori krever imidlertid også at vi skiller

skarpt mellom det politiske systemet og de andre funksjonssystemene, og velferdsstaten inkluderer derfor ikke for eksempel *selve* systemet for sykdomsbehandling eller *selve* systemet for utdanning. Disse er selvstendige systemer som følger sin egen rasjonalitet, men som er avhengige av ressurser, enten fra markedet eller fra velferdsstaten. Det er denne ressursavhengigheten som gir stat og marked styringskapasitet overfor de øvrige funksjonssystemene. Men styringen skjer uten at verken stat eller marked griper inn i de øvrige systemenes operasjoner. Selv om utdanningssystemet får ressurser fra staten er ikke den politiske kommunikasjonen som ligger bak overføringene del av utdanningssystemets egenlogikk. Velferdsstaten strukturerer kommunikasjonen om allokering av ressurser rundt skillet mellom kollektiv og individuell rasjonalitet. Bare de handlinger som kan tilskrives positive konsekvenser for samfunnet, som er kollektivt rasjonelle, mottar ressurser.

På samme måte som hos Habermas og til forskjell fra hos Luhmann gir altså Hagens teori blikk for hvordan samfunnets integrasjon skjer med referanse til samfunnets behov som fellesskap eller som helhet. Det politiske systemet iakttar handlingers virkninger for samfunnet, eller altså deres funksjoner, og gjør funksjonene til mål for handlinger ved hjelp av politisk makt. Siden denne makten utøves med referanse til fellesskapets behov, er den også legitim. For eksempel er skatt legitim tvang så lenge staten kan vise at skattepengene brukes på en måte som kommer fellesskapet til gode. Hagens teori skal derfor gjøre oss i stand til å se hvordan samfunnet regulerer seg selv på en helhetlig måte.

Integrasjonsmodell

Hagen ser for seg integrasjon ved at ivaretagelsen av samfunnets behov som helhet skilles ut som eget system. Hagen opererer innenfor Luhmanns begrepsunivers, med lukkede systemer, så dette supersystemet integrerer uten å ha tilgang til de andre systemenes operasjoner og uten noe 'sirkulerende medium' som hos Habermas. Nøkkelen er at helhetens behov iakttas i samfunnet gjennom et system som skiller mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. Dette systemet går ikke på tvers av de andre systemene, men iakttar de andre systemenes funksjon. Det kollektivt rasjonelle skilles fra det individuelt rasjonelle, og legges til grunn for politisk styring via et maktkretsløp som ellers minner om Habermas' demokratiske maktkretsløp.

Andre analytiske verktøy

I tillegg til malen over integrasjonsteorier, og skjemaet over tre mulige modeller av integrasjon, skal jeg benytte meg av de analytiske begrepene hypostasering, hypostatisering og restkategorier. Før jeg introduserer dem i analysen skal jeg derfor gjøre rede for hva jeg legger i dem.

Hypostasering: delen utgis for å være helheten.

Ved hypostasering forsvinner samfunnshelheten fra analysen, fordi analysens "horisont" sammenfaller med én av delenes perspektiv. Man tar utgangspunkt i ett systems/felts logikk, og legger denne til grunn for iakttakelsen av hele samfunnet. Samfunnet beskrives så som behandlingssamfunn, mediasamfunn, utdanningssamfunn, markedssamfunn osv. Samfunnet forveksles med ett av dets systemer/felter, og summen av hypostaserte analyser blir en sosiologi med et utviklet blikk for helheten.

Hypostatisering/reifikasjon/fetisjisme

Hypostatisering er en annen årsak til fragmentering, eller rettere sagt til forvanskning av problemet med helhet. Hypostatisering betyr å tilskrive det abstrakte materiell form, eller å ta navnet for realitet. Et eksempel på hypostatisering og effektene av hypostatisering kan ses når Frønes og Kjølørød problematiserer selve begrepet "samfunnshelhet" (Frønes og Kjølørød 2006: 41). De viser at begrepet blir uhåndterlig straks man forsøker å feste det til fysiske eller geografiske grenser, altså når man tilskriver det abstrakte begrepet "samfunnshelhet" materiell form. De skriver at selv om DNS-prosjektet handler om det norske samfunnet, så kan ikke fenomener i det norske samfunnet forstås avsondret fra resten av verden. Det er tvert imot ofte nødvendig å forankre forståelsen av fenomener i overnasjonale og globale sammenhenger. For Frønes og Kjølørød betyr dette at *"... å se noe i en samfunnsmessig sammenheng [vil si] å forankre analysen i en relevant helhet. Den relevante avgrensningen ikke bare i rom, men også i tid, vil selvsagt variere med ulike*

fenomener.” (ibid). Vi ser altså at de tematiserer problemene som følger av hypostatisering, men de ser likevel ingen grunn til å slutte å hypostatisere. Løsningen er heller å undersøke hvilken fysisk/geografisk/romlig eller tidsmessig avgrensning som er *relevant* som ’større sammenheng’ for det undersøkte fenomenet.

Når man tenker samfunnshelhet i fysiske og tidslige termer blir helheten noe annet enn hva vi tenker oss når vi ser etter samfunnet som alt det sosiale, eller som samfunnets iakttakelse og styring av seg selv som helhet. En fysisk og tidsmessig avgrenset helhet måtte, dersom den virkelig skulle kunne betegnes som helhet, ta opp i seg en uendelig mengde kompleksitet. Samfunnet som helhet ville i denne betydningen inkludere alle individer, alle handlinger, alle land, alle hus, all infrastruktur osv. Kort sagt alle objekter/ting som individer risikerer å støte på gjennom livet. Umuligheten av et slikt helhetsbegrep gjør at man faller tilbake til å velge ut ”relevante helheter”, altså deler som kan fungere som helhet for et gitt fenomen.

Restkategorier

Når en delanalyse impliserer noe den ikke gjør greie for, betegner jeg dette med begrepet restkategori. Restkategori betyr rett og slett det som ikke besvares, men som må være med dersom ’regnestykket skal gå opp’. I survey-undersøkelser er typiske restkategorier, *ikke besvart, svar utenfor undersøkelsens fokus, vet ikke* osv. Jeffery Alexander (Alexander 1987) bruker begrepet som verktøy for teorianalyse blant annet for å vise hvordan ulike ’anti-Parsonske’ teorier, nettopp fordi de eksplisitt tar utgangspunkt i begrensninger ved Parsons’ teori, så å si er nødt til å bevege seg i en retning som er medbestemt av Parsons’ teori. De avgrenser seg mot Parsons’ teori, og dermed faller noe utenfor, som restkategori. Restkategoriene kan imidlertid ikke ignoreres, men legger føringer på den mot-teoretiske utviklingen, og resulterer i at summen av Parsons teori og de ulike mot-parsonske teoriene kan forstås som én struktur. Motstanderne av Parsons’ teori fremstår dermed som ’lojale motstandere’, og ikke som representanter for nye paradigmer⁵ (Frank 1988).

⁵ Noe av det samme poenget framføres av Luhmann når han tar avstand fra ”å støpe de erkjente huller og ensidigheter i [den Parsonske] systemteorien om til en motteori: altså å erstatte integrasjon med

Vi kan snu litt på dette, og si at Alexander setter Parsons' teori inn der han mener andre teorier kommer til kort. Det som er felles for de "mangelfulle" teoriene er da at de mangler noe som finnes i Parsons' teori. Summen av de undersøkte teoriens restkategorier kan dermed forstås som et "rom" der andre, formodentlig mer helhetlige teorier kan settes inn for å se om de kan overvinne begrensningene i de undersøkte teoriene, og Jeffery Alexander argumenterer altså for at Parsons' teori kan være en slik teori. Restkategorier er altså noe man må, men ikke kan gjøre greie for innenfor en gitt teoretisk ramme. I denne tapningen kan vi ta begrepet inn i en analyse av artiklene i *DNS*.

I denne oppgaven bruker jeg begrepet om restkategorier i forhold til temaet *helhet*. Dette leder meg til følgende påstander: 1. Analyser som belyser en *del* av samfunnet impliserer en helhet som faller utenfor analysen. 2. Analyser som ikke eller i begrenset grad tematiserer integrasjon av helheten, må likevel forutsette at dette skjer. Dermed oppstår det på samme måte som beskrevet over et "rom" der man kan sette inn ulike teorier, og se om de kan forløse noe i de undersøkte analysene.

konflikt, orden med forandring. På denne måten lar en universalitetskravet falle og overtar den ensidighet, som nettop har ergret en hos motstanderne" Kneer, Georg og Nassehi, Armin (1997). Niklas Luhmann introduktion til teorien om sociale systemer. København: Hans Reitzel..

Kapittel 3 – Analyse

Boka som helhet

Ved første øyekast gir bokas kapittelstruktur klare assosiasjoner til Luhmanns modell av det funksjonelt differensierte samfunnet. Det er ett kapittel om media, ett om helsesystemet, ett om utdanningssystemet, ett om familien, ett om religion og flere om det økonomiske og det politiske systemet. Boka er også ”desentrert”, som Aakvaag hevder, ved at sammenhengen mellom delanalysene ikke gjøres til tema i boka, verken i noe eget kapittel eller i form av noen eksplisitt ’rød tråd’ som løper gjennom de ulike kapitlene. Vi vet allerede at redaktørene Frønes og Kjølrsrød, i sitt svar til Aakvaag, avviser systemteorien som utgangspunkt for en samlende samtidsdiagnose. Vi kan likevel kanskje si at *DNS*, ad mange ulike teoretiske veier, *finner* et funksjonelt differensiert samfunn. Boka finner på en måte ”Luhmanns” samfunn ved hjelp av teorier man kanskje kunne vente ville avdekke en annen type samfunn. Spørsmålet blir dermed hva slags samfunnshelhet artiklene impliserer seg som delanalyser av, hvis denne altså er både *enhetlig* (jf. lyskastermetaforen) og forskjellig fra Luhmanns funksjonelt differensierte samfunn.

Frønes’ og Kjølrsrøds lyskastermetafor kan forstås som et forslag til løsning på problemet Aakvaag peker på med sin fragmenteringstese: alle delanalysene er tross alt analyser av det norske samfunnet, og det er det norske samfunnet som empirisk realitet som binder analysene sammen (tjue lyskastere – ett samfunn). Dette er en interessant løsning, som reiser spørsmålet om hvorvidt det er samsvar mellom det samfunnet artiklene til sammen finner, og det samfunnet de impliserer seg som delanalyser av. Sagt på en annen måte: finner de ulike artiklene det samme samfunnet? Er det samsvar mellom de ”større sammenhengene” delanalysene hver for seg peker mot, og kan denne eventuelle helheten summere delanalysene og si noe mer om det norske samfunnet enn delanalysene kan hver for seg?

Samfunnsklasser og klasse teorier

Av Marianne Nordli Hansen og Fredrik Engelstad

Det kapittelet som kommer nærmest en drøfting av hva det norske samfunnet er som helhet er Marianne Nordli Hansen og Fredrik Engelstads kapittel om *Samfunnsklasser og klasse teorier*, der de prøver ut ulike klasse teorier, og ser i hvilken grad de egner seg som verktøy for å iakttå det norske samfunnet som helhet. De tar utgangspunkt i tre sentrale nyere klasse teorier; Wrights, Goldthorpes og Bourdieus, før de avslutter med den siste maktutredningens analyser av sosiale eliter i det norske samfunnet. Nordli Hansen og Engelstad spør hvorvidt det norske samfunnet er et klassesamfunn, og hvem som i så fall er den dominerende klassen (Nordli Hansen og Engelstad 2005: 154).

Det norske samfunnet sett gjennom Erik Olin Wrights teori

Nordli Hansen og Engelstad viser til norsk Wright-forskning som i boka *"Klassesamfunnet på hell"* konkluderer med at klassesamfunnet *ikke* er den dominerende kilden til sosial ulikhet og konflikt i det norske samfunnet. Andre faktorer og særlig yrkestilhørighet synes mer betydningsfulle, i følge undersøkelsene (op.cit: 159).

Nordli Hansen og Engelstad prøver først å sette disse funnene i sammenheng med en oppfatning av at det norske samfunnet er et egalitært samfunn hvor klasseskiller spiller liten rolle. Gitt den åpenbare tilstedeværelsen av sosial ulikhet i det norske samfunnet synes denne konklusjonen likevel problematisk. Resultatene "skurrer", i følge Nordli Hansen og Engelstad. De foreslår derfor at de overraskende resultatene kan skyldes problemer med operasjonalisering og svakt datagrunnlag. De støtter seg på andre kritikere, som mener at *"Wright's modell trolig har et validitetsproblem som skyldes operasjonaliseringen"* og at den norske Wright-forskningen *"definerer klassesamfunn meget strengt, som et samfunn der klassene er den dominerende kilden til ulikhet og sosiale konflikter"* (op.cit:160). Kritikerne av den norske Wright-forskningen ønsker seg altså en mindre streng definisjon av begrepet

”klassesamfunn”, en annen operasjonalisering av klassebegrepet, og et sterkere datagrunnlag.

Det er interessant at den norske Wright-forskningen møtes med påstander om utilstrekkelig teori og metode. Muligheten for dårlig operasjonalisering og svakt datagrunnlag er til stede for all forskning, og disse innvendingene faller dessuten utenfor denne oppgavens problemområde, men selve lokaliseringen av forklaringsproblemer som problemer i selve teorien minner om den teoretiske interessen som ligger under denne oppgaven. Det vi merker oss i denne sammenhengen er derfor innvendingen mot den norske Wright-forskningens ’meget strenge’ definisjon av klassesamfunn (over). Kritikerne ønsker å kunne kalle samfunn for klassesamfunn selv når klasseskillene forklarer bare en mindre del av sosial ulikhet og konflikt. I lys av den særskilte sosiologiske ambisjonen om samfunnsteori om *hele* samfunnet, framstår denne innvendingen som et ønske om å forstå samfunnet med en teori om en mindre betydelig (ikke-dominerende) kilde til sosial ulikhet og konflikt i det norske samfunnet. Man ønsker å forstå det norske samfunnet med klasseteoretiske begreper selv om ulikhet og sosiale konflikter altså primært skyldes andre forhold enn klasse. Den logiske følgen av denne teoretiske interessen er at de *dominerende* kildene til ulikhet og sosiale konflikter (som jo klasseteoriene tradisjonelt har siktet mot å avdekke) faller utenfor samfunnsanalysen. Dermed kan kanskje ikke klasseteori, slik Wright-kritikerne ønsker seg når de avgrenser seg mot klassebegrepet i *Klassesamfunnet på hell*, være en teori om *hele* samfunnet. Den vil derimot kunne være en teori om en eksisterende, men i lys av samfunnet som helhet, mindre betydelig kilde til ulikhet og sosial konflikt.

Det norske samfunnet sett gjennom John H. Goldthorpes teori

Her viser Nordli Hansen og Engelstad til den norske forskeren Kristen Ringdal, som oppsummerer sin Goldthorpe-baserte forskning med at ”*de relative mobilitetssjansene i det norske samfunnet har endret seg lite. Det vil si at de underliggende mobilitetsmønstrene er forbausende stabile*” (op.cit: 165). Det er også stor likhet mellom land når det gjelder dette mønstret, uavhengig av sosial struktur (ibid).

Sosial mobilitet er individenes muligheter til å krysse klassegrenser. Når Ringdal finner stabilitet i den *relative* mobiliteten (som kontrollerer for samfunnsendring) er dette belegg for Goldthorpes prediksjon om at klassetilhørighet bestemmer individenes muligheter til å krysse klassegrenser. Sosial mobilitet/immobilitet er et resultat av mobilitetsstrategier som igjen er et bestemt av klassetilhørighet (op.cit: 163). Man lærer sine mobilitetsstrategier fra sine klasseomgivelser, og en klassespesifikk mobilitetsstrategi ansporer individene til å handle på en måte som øker sannsynligheten for at de forblir i sin klasse. På denne måten er mobilitetsstrategier også årsaker til immobilitet. Det er individets klassetilhørighet som bestemmer dets klasseposisjon, og årsakssammenhengen formidles gjennom klassespesifikke handlingsmønstre/mobilitetsstrategier.

Det norske samfunnet sett gjennom Pierre Bourdieus teori

Bourdieu's classesamfunn er differensiert i ulike felter hvor ulike kapitalformer gjelder. Nordli Hansen og Engelstad viser til forskning som viser at sjansene for å lykkes i det norske samfunnets ulike sosiale felter er fordelt ulikt på individene, langs Bourdieus variabler for sosial bakgrunn (op.cit: 170-74). Det norske samfunnet er med Bourdieus blick ikke et likhetssamfunn men et classesamfunn, og feltene er bare en saksmessig oppsplitting av selve classesamfunnet, som antas å operere på tvers av feltene.

Oppsummering

Nordli Hansen og Engelstad konkluderer med at alle de tre omtalte teoriene gir data om det norske samfunnet som viser at det på en rekke områder finnes store og stabile ulikheter mellom klasser (op.cit: 175). Den norske Wright-forskningen skiller seg imidlertid i en viss grad ut, men dette forstås primært som vitenskapelig slurv og begrensninger ved Wrights klassebegrep.

Det finnes altså sosial ulikhet i det norske samfunnet, og selv om de tre nevnte teoriene trekker klasseskillene ganske ulikt, får de fram sosiale grupper/sjikt mellom hvilke det er store og stabile sosiale ulikheter.

Den dominerende klassen

De tre teoriene opererer med ulike klassebegreper og forskjellene dem blir følgelig synlig når de definerer "den dominerende klassen". Nordli Hansen og Engelstad skriver at de tre diskuterte klasseteoriene "gir svært ulike svar på dette spørsmålet" (op.cit: 176). Wright opererer med en *liten*⁶ kapitalistklasse, Goldthorpe opererer med en stor, og sterkt voksende *serviceklasse* som ikke er begrenset til eiere, og Bourdieu opererer med en dominerende klasse delt i fraksjoner etter sammensetningen av kapital. Vil man undersøke hvordan det står til med den dominerende klassen i det norske samfunnet skal man altså forvente å gjøre "svært ulike" funn avhengig av hvilken av disse tre teoriene man legger til grunn for analysen, selv om alle naturlig nok vil handle om sosiale klasser. Når Nordli Hansen og Engelstad går løs på spørsmålet om den dominerende klassen i det norske samfunnet velger der derfor å "gå bredere ut enn kapitalister i snever eller vid forstand, som er det vanlige i marxistisk klasseteori", og heller benytte et begrep om *sosiale eliter* (op.cit: 178). På denne måten skal de favne om alle samfunnets sektorer og sette dem inn i en klasseteoretisk begrepsramme. Denne delen av kapittelet knytter an til den siste norske Maktutredningen (2002) sin inndeling av Norge i ulike samfunnsområder med hver sin elite. Nordli Hansen og Engelstad skriver også at det ikke nødvendigvis er noen motsetning mellom klasseteori og eliteteori (ibid).

I den eliteteoretiske analysen ser Nordli Hansen og Engelstad det norske samfunnet som preget både av "langsiktige interessekonflikter" og som bestående av "et sett av sentrale institusjoner" (ibid). Jeg forstår "langsiktige interessekonflikter" som en henvisning til sosial lagdeling, og "et sett sentrale institusjoner" som en henvisning til funksjonell differensiering, som to samtidig eksisterende differensieringsformer i det norske samfunnet. Sentrale institusjoner er "næringsliv, statsforvaltning, politikk, rettsvesen, kulturliv, militærvesen, medier, organisasjonsliv, vitenskap og høyere utdanning, kirke og religiøse organisasjoner" (ibid), innenfor hvilke striden mellom

⁶ Den norske Wright-forskningens kapitalistklasse bestod av 13 personer.

samfunnsklassene utkjempes. De sentrale institusjonene er organisert som hierarkier, og på toppen av hver sitter det en elite (ibid). Samfunnshelheten er altså differensiert både i sosiale sjikt, og i sentrale institusjoner. Den sosiale lagdelingen er først og fremst observerbar i de sentrale institusjonenes hierarkier, og spørsmålet er om det er tilstrekkelig samsvar mellom de ulike institusjonenes lagdeling/hierarkier til at man kan se for seg klassesamfunn på tvers av institusjonene. Hvis det norske samfunnet er et klassesamfunn, skal klassene altså avspeiles i de sentrale institusjonenes hierarkier. De sentrale institusjonenes eliter skal overveiende komme fra høyere sosiale klasser. Tilsvarende skal de sentrale institusjonenes sub-elitære posisjoner overveiende innehas av individer fra lavere sosiale klasser. Finner man ikke dette mønsteret har man et forklaringsproblem.

Eliten er høyt utdannet

Når Nordli Hansen og Engelstad ser elitene under ett, som det øverste lag i et vertikalt differensiert samfunnshele, finner de at elitene skiller seg fra befolkningen særlig når det gjelder utdanningsnivå. Siden sosial bakgrunn virker inn på sannsynligheten for at et individ ender opp med høy utdanning (som kapittelet om utdanning også konkluderer med), hevder Nordli Hansen og Engelstad at sosial bakgrunn har en betydelig og stabil *indirekte* virkning på individenes muligheter for å oppnå de ledende posisjonene i samfunnet. Imidlertid er ikke effekten entydig. Når forfatterne sammenligner ulike sektorer, ser de at mulighetene for elitestatus i *organisasjonslivet*, *politikken*, *forsvaret* og i *mediene* skiller seg ut ved i mindre grad å være betinget av utdanning. I mediene, politikken og i organisasjonslivet er opprykksmuligheter mindre avhengige av utdanningsnivå, og i forsvaret kan man ta utdanningen i selve sektoren. I disse sektorene finner man derfor det høyeste innslaget av personer med arbeiderklassebakgrunn (op.cit: 179). Nordli Hansen og Engelstad hevder likevel at veien inn i eliten går gjennom utdanningssystemet, hvis man ser bort fra politikk, organisasjonsliv, forsvar og media. Man kan innvende at organisasjonsliv, politikk, media og forsvaret er betydelige deler av det norske samfunnet, og at påstanden om at veien til eliten går gjennom utdanning derfor er noe overdrevet. Likevel finnes det altså empirisk dekning for å si at utdanningssystemet konverterer sosial bakgrunn til individuelle muligheter i *noen* deler av samfunnet. Individene får sine muligheter

bestemt av utdanningssystemet i flere deler av samfunnet, men det finnes likevel viktige deler av samfunnet (f. eks. media og politikk) hvor denne modellen har mindre forklaringskraft, og følgelig må forstås som mindre fruktbar.

Samarbeider elitene?

Nordli Hansen og Engelstad spør også om elitene *"har svært mange kjennetegn til felles"* og om de danner en *"enhetlig maktelite [...], knyttet sammen gjennom felles bakgrunn og nettverk"* og kobler et eventuelt positivt svar på dette til eksistensen av én omforent elite, eller dominerende klasse på tvers av sektorene, og altså i samfunnet som *helhet* (op.cit: 178-79). Spørsmålet Nordli Hansen og Engelstad stiller er om individene, når de først er kommet i maktposisjon, danner et interessefellesskap på tvers av sektorene, eller om elitene tvert i mot kjemper for hver sine saker, i hver sin retning, og ut ifra interesser som kolliderer med hverandre. Kapittelet konkluderer med følgende formuleringer: *"Selv om elitene har til felles at de utøver makt, behøver ikke denne makten å peke i samme retning", "de enkelte gruppene har tydelige særinteresser som angår deres egne felter", og "elitene beveger seg i stort sett ulike områder, men innenfor samme samfunn. Den store betydningen av sektorenes særpreg gjør at det er vanskelig å snakke om én omforent elite i det norske samfunnet"* (op.cit: 180-181).

Nei

Elitepersonene kommer altså oftere fra privilegerte sosiale sjikt enn fra mindre privilegerte sosiale sjikt, men de er ikke solidariske med hverandre på tvers av sektorene; de utgjør ikke noe interessefellesskap. Elitepersonene kommer fra den dominerende klassen, men de utgjør ikke noen dominerende klasse. Vi ser altså at det kapittelet som mest eksplisitt tar for seg spørsmålet om hva det norske samfunnet er som *helhet*, og som forsøker å forstå samfunnshelheten med klasseteoretiske verktøy, ender opp med en dominerende klasse som ikke lar seg observere annet enn i fragmenter. I stedet får vi mange sektoreliter som ikke synes solidariske med

hverandre, og som derfor ikke kan forstås som et sjikt i et klassesamfunn. Og uten en dominerende klasse kan man heller ikke snakke om en dominert klasse. Vi har altså vist at eliteteorien ikke klarer å få øye på den dominerende klassen, og følgelig heller ikke det norske klassesamfunnet, dersom det finnes.

Oppsummering

For å tilpasse teorien om klassesamfunnet til det moderne norske samfunnet kan man altså utstyre den med et begrep om horisontal/funksjonell differensiering. Dette skal gjøre det mulig å observere klassene indirekte, gjennom observasjon av sektorenes hierarkier. Empirien som følger av dette grepet viser at elitene skiller seg fra resten av befolkningen på en rekke variabler for sosial bakgrunn, men at de ikke utgjør noe integrert interessefellesskap på tvers av sektorene (ibid). Det er dette forfatterne ser. De avslutter analysen her, og forsøker ikke å forklare hvorfor det er slik at elitene trekker i hver sin retning. Mitt utgangspunkt leder meg imidlertid mot å se etter årsaker i selve teorien om klassesamfunnet, som jeg nå mistenker for ikke å være fruktbar med hensyn til ambisjonen om helhet. Hvis sektorelitene står i total motsetning til hverandre kan ikke samfunnets integrasjon forstås som klassekamp. Én løsning på dette problemet er å gi en bestemt sektor hovedansvaret for dannelsen og reproduksjonen av klasseforskjeller i funksjonelt differensierte samfunn. En slik løsning finner vi i kapittelet om utdanningssystemet.

Utdanning, ulikhet og forandring

Av Marianne Nordli Hansen og Arne Mastekassa

Marianne Nordli Hansen og Arne Mastekaasa bidrar med et kapittel der de sammenligner klassisk funksjonalistisk utdannings sosiologi og konfliktteoretisk/funksjonalismekritisk utdannings sosiologi med utgangspunkt i tre funksjonalistiske teser om utdanningssystemet. Den første gjelder overgang fra askripsjon til ytelse, den andre gjelder formidling av universelle verdier, mens den tredje gjelder en nært og komplementært forhold mellom utdanningssystemet og arbeidslivet (Nordli Hansen og Mastekaasa 2005: 74). Forfatterne interesserer seg for funksjonalismen blant annet fordi de tankene den bygger på er dominerende i offentlig debatt omkring utdanning. Sosiologien kan imidlertid også by på andre tolkninger, i form av teorier om klasse og konflikt. Et sentralt spørsmål for forfatterne er derfor om de antakelser som dominerer den offentlige debatten finner støtte i (konfliktteoretisk) sosiologisk forskning (op.cit: 70).

Funn

Nordli Hansen og Mastekaasa viser til empiri som sier at sosial bakgrunn har betydning for utdanningsvalg og -nivå, og tilbakeviser med dette den funksjonalistiske tesen om overgang fra askripsjon til ytelse (op.cit: 75-86). Tilsvarende empiri brukes til å avvise den funksjonalistiske tesen om at utdanningssystemet har en funksjon for samfunnet gjennom utdanning, dannelse og spredning av universelle verdier.

Utdanningssystemet premierer de høyere klassenes kultur, og bidrar dermed slett ikke til spredning av universelle verdier, dannelse og utdanning, men til reproduksjon av klasseskiller (op.cit: 86-91). Når det gjelder forholdet mellom utdanning og arbeidsliv finner forfatterne at høy utdanning gir godt betalte jobber, men at disse jobbene ikke nødvendigvis må dreie seg om hva man er utdannet til. Dette tyder i følge forfatterne på at utdanningens faglige innhold er underordnet, og at utdanning i realiteten dreier seg om konflikt, posisjonering og jakt på godt betalte jobber (op.cit: 91-95).

Sosial bakgrunn bestemmer altså til en viss grad hva man studerer og hvor gode karakterer man får, og dersom man får gode karakterer kan man regne med å få en

godt betalt jobb, også utenfor det kompetanseområdet man er utdannet innenfor. Utdanningssystemets funksjon i det norske samfunnet er dermed primært å skille de med høy sosial bakgrunn fra de med lav sosial bakgrunn. Utdanningssystemets egenlogikk (for eksempel undervisningsplaner) spiller bare en birolle i forhold til reproduksjonen av samfunnets klasseskiller.

Nordli Hansen og Mastekaasa tar utgangspunkt i den konfliktteoretiske kritikken av funksjonalismen, og viser hvordan utdanningssystemet også kan forstås i lys av en klasse-/konfliktteoretisk modell. De viser til empiri som motsier de nevnte funksjonalistiske tesene, og som til en viss grad gir støtte til den klasse- og konfliktteoretiske modellen.

Koding

Dette kapittelets konklusjoner peker i retning av samfunnet kan, og kanskje bør forstås som et klassesamfunn. Samfunnet er riktignok differensiert både i sosiale sjikt og i ulike sektorer, men det er integrert som klassesamfunn, altså via makt og undertrykking. Kapittelet tar for seg én av samfunnets sektorer og viser hvordan denne sektoren er sted for import, reproduksjon/forsterking og tilbakeføring av klasseskillene til samfunnet som helhet.

Problemet med helhet

Helhetsreferansen i dette kapittelet, det som skal vise at hva som gjelder i utdanningssystemet gjelder for samfunnet som helhet, bygger på antakelsen om at utdanningsnivå⁷ har en betydelig *direkte* effekt på hvordan det går med folk når det gjelder jobb, lønn, status og klassetilhørighet. Og siden sosial bakgrunn virker inn på utdanningsnivå (op.cit: 75-86), har sosial bakgrunn en betydelig *indirekte* effekt på hvordan det går med folk når det gjelder jobb, lønn, status og klassetilhørighet (op.cit: 95). ”Vi har vist at det er en sterk sammenheng mellom sosial bakgrunn og

⁷ Man skiller altså skarpt mellom utdanningsnivå og utdanningens innhold/hvilke ferdigheter som læres. Det siste har i følge konfliktteorien liten eller ingen betydning for individenes muligheter (ibid s. 91-95).

utdanningsnivå. [...] På denne måten har sosial bakgrunn en betydelig indirekte effekt på hvordan det går med folk når det gjelder jobb, lønn, status og klasses tilhørighet” (ibid). Utdanningssystemet har i det moderne på en måte kilt seg imellom sosial bakgrunn og sosial posisjon; det ’oppfatter’ individenes sosiale bakgrunn, og bruker denne til å overføre klasseskiller fra en generasjon til neste, som indirekte effekt. Det som skiller nyere klassesamfunn fra eldre klassesamfunn må da være nettopp forholdet mellom direkte og indirekte effekter av sosial bakgrunn for individenes sjanser. Tidligere hadde sosial bakgrunn direkte og åpenbar betydning for individenes sjanser, men i det moderne er denne årsakssammenhengen skjult, og gjenfinnes først og fremst som uformelle sorteringsmekanismer innen utdanning. Dette kommer også fram i kapitlet om *samfunnsklasser og klasseteorier* (Nordli Hansen og Engelstad 2005: 179), der man observerer at samfunnselitene gjennomgående er høyt utdannet. Den eliteteoretiske analysen har imidlertid et annet utgangspunkt enn kapitlet om utdanning. Den eliteteoretiske analysen sidestiller alle samfunnets sektorer og ser om disse *til sammen* kan diagnostiseres som klassesamfunn. Som vi har sett kan de ikke det.

Klasseanalysen blir altså mer troverdig når man lar sosial bakgrunn virke i utdanningssystemet i stedet for i hele samfunnet. Og siden utdanningsnivå bestemmer muligheter i resten av samfunnet, kan man også konkludere med at samfunnet som helhet er et klassesamfunn, eller at samfunnet i alle fall er preget av sosiale forskjeller som har sitt opphav i klasseskiller. Alle samfunnsmedlemmene tar jo utdanning. På denne måten slipper man unna den fragmenterte klassestrukturen i kapitlet om sosiale eliter. Dette grepet får imidlertid også konsekvenser. Når utdanningssystemet gjøres til primær sensor for og videreformidler av klasses tilhørighet i det moderne, har man samtidig gjort utdanningssystemet til utgangspunkt for analyser av hele samfunnet, dersom denne samfunnshelheten er et klassesamfunn. Hvis samfunnshelheten som klassesamfunn reguleres gjennom utdanningssystemet, er samfunnet i prinsippet et utdanningssamfunn. I så fall er man på vei inn i en bestemt løsning på problemet med helhet som kalles *hypostasering*.

Hypostasering

Nordli Hansen og Mastekaasa ser sine funn som tegn på at sosial bakgrunn har *indirekte* betydning for individenes sjanser i samfunnet, og årsakssammenhengen går gjennom utdanningssystemet. I utgangspunktet kunne dette være kompatibelt med en analyse av hele samfunnet: Vi kunne tenke oss at *alle* samfunnets systemer fungerer på denne måten, og at analysen av utdanningssystemet er én av flere ”lyskastere som kaster sine stråler” inn mot det norske klassesamfunnet. Slik kan det imidlertid ikke være likevel, for hvis alle systemene sorterer etter sosial bakgrunn, vil ordet *indirekte* bli overflødig. Hvis det er slik at individene sorteres etter sosial bakgrunn på *alle* samfunnets områder har sosial bakgrunn *direkte* betydning for individenes sjanser. Nordli Hansen og Mastekaasa begrenser seg imidlertid til ordet indirekte, og at sosial bakgrunn har indirekte betydning gjennom utdanningssystemet. Derfor konkluderer jeg med at de forstår utdanningssystemet som samfunnets system for realisering og videreformidling av klasseskiller, eller altså det norske klassesamfunnets sentrum.

Klassesamfunnet slår ned i utdanningssystemet, og sprer seg derfra til resten av samfunnet via individenes utdanningsnivå. Dette er empirisk etterprøvbart og det viser seg å være tilfelle, som samvariasjon mellom sosial bakgrunn, utdanningsnivå og sosial posisjon. Vi må imidlertid følge opp med å spørre hvilken plass de andre systemene får i denne modellen. På samme måte som i utdanningssystemet må vi anta at deres egenlogikk spiller en mindre rolle enn kampen mellom klassene. Hendelsene i de ulike systemene er i klasseteorien interessante i den grad de bidrar til reproduksjon av ulikhet, og de systemspesifikke hendelsene kommer dermed i bakgrunnen. Selv om for eksempel rettssystemets systemspesifikke prosesser dreier seg om sorteringen mellom lovlig og ulovlig, blir rettssystemet, i Nordli Hansen og Mastekaasas analyse, først og fremst interessant som kilde til data om effektene av utdanningssystemets sortering etter klassebakgrunn. De vil for eksempel få øye på at utdanningssystemet tildeler barn av akademikere spesielt gode karakterer, og de vil se at det å ha foreldre som er jurister er spesielt gunstig dersom man har tenkt å studere jus. Generelt kan vi si at de øvrige systemene reduseres til ’konfliktsoner’ der strategiske fordeler og ulemper er (eller eventuelt ikke er) betinget av utdanningsnivå, som igjen er betinget av klassebakgrunn. Samfunnet som helhet forstås dermed som summen av sosiale posisjoner/bakgrunner pluss utdanningssystemet. De øvrige systemene blir

ubetydelige utover deres status som ulike ”steder” der konsekvensene av sorteringen i utdanningssystemet kan observeres.

Dette er for så vidt ikke noe problem i seg selv. Det er både legitimt og nyttig å analysere ulike sider av det norske samfunnet hver for seg. Problemet kommer først hvis man ønsker å generalisere fra delanalysen til samfunnet som helhet, som jo Frønes og Kjølørød mener man kan gjøre (20 lyskastere mot ett samfunn). Da kan man ikke velge å se hele samfunnet gjennom utdanningssystemet, siden dette så å si er vold mot de andre lyskasterne. Det man må gjøre er å sette lyskasterne ved siden av hverandre og ”flombelyse” hele det norske samfunnet på en gang. Bare da kan man få øye på hva det norske samfunnet er slags samfunn. Det er dette jeg oppfatter at Nordli Hansen og Engelstad forsøker på i sin eliteteoretiske analyse. Som vi vet finner de ingen dominerende klasse, og strengt tatt heller ikke noe egentlig klassesamfunn.

Når det gjelder utdanningskapittelet er det vanskelig å si om det kan betegnes som hypostasering, men vi har festet oss ved begrepet om ’indirekte effekter’, og antydnet at det ligger en selvmotsigelse i å si at *alle* samfunnets deler formidler indirekte effekter av sosial bakgrunn: indirekte effekter blir i så fall til direkte effekter. Når Nordli Hansen og Mastekaasa sier at sosial bakgrunn har *indirekte* effekter på individenes muligheter, og at årsakskjeden går gjennom utdanningssystemet, mener jeg at de ikke kan se sin analyse som en analyse av et klassesamfunn uten å samtidig si at det er utdanningssystemet som regulerer dette samfunnet. Skal de bruke sin analyse til å si noe om samfunnet som helhet, må de hypostasere. Vil de ikke hypostasere, må de begrense seg til å si noe om hva som foregår i utdanningssystemet. Da kan de like godt sette sine funn inn i en modell tilsvarende den eliteteoretiske modellen, der den dominerende klassen forsvinner.

Det norske likestillingsparadokset

Av Gunn Elisabeth Birkelund og Trond Petersen

Gunn Elisabeth Birkelund og Trond Petersen har bidratt med et kapittel om det paradoksale forholdet mellom likestilling og kjønnsforskjeller i det norske arbeidsmarkedet. Vi har høy sysselsetting for kvinner i Norge, og en del sentrale politiske verv er besatt av kvinner, men utenfor politikken er bildet at kvinner jobber i dårlig betalte deltidsjobber mens menn har de beste jobbene. Det er imidlertid ikke empirisk dekning for å si at kvinner aktivt holdes ute fra samfunnets topp-posisjoner (Birkelund og Petersen 2005: 148). Denne mangelen på aktiv utestengelse tematiseres også i kapitlet om velferdsstaten (Kjølsrød 2005). Det forutses *”lukkemekanismer innen yrkesgruppene som virker slik at kvinner møter større vansker enn menn på veien dit de ønsker”*. Empiri fra den norske legestanden viser *”nokså overraskende at andelen spesialister er like høy blant kvinner og menn”*, og at kvinner *”velger nokså allsidig og ikke så ulikt menn”* (op.cit: 194-195). Det må derfor dreie seg om andre, mer indirekte årsaker og det er disse Birkelund og Petersen ønsker å avdekke.

”Kortversjonen ser slik ut: gutter og jenter oppdras fremdeles ulikt og møter forskjellige forventninger fra sine omgivelser” (Birkelund og Petersen 2005: 148). Den ulike sosialiseringen fører til at kvinner velger andre typer utdanning enn menn, noe som leder til yrkessegregering. Kvinner får også som regel en annen stilling i forhold til familieansvar, gjennom svangerskap og fødsel, noe som blant annet fører til at kvinner som gruppe holdes borte fra arbeidslivet i større grad enn menn. For å bøte på dette har samfunnet utviklet velferdsordninger for kvinner i forbindelse med svangerskap og fødsel, men også disse bidrar til å opprettholde noen av forskjellene, blant annet fordi de bygger opp under mor-barn-relasjonen (op.cit: 149).

Samfunnets topp-posisjoner er altså overveiende besatt av menn. Topp-posisjonene er i prinsippet åpne for kvinner, og det foregår ingen eksplisitt favorisering av menn i opprykk til disse posisjonene. Forklaringen ligger derfor ikke her. Birkelund og Petersen viser derimot at kvinner møter motstand på svært mange andre områder i livet enn akkurat i opptaket til topp-posisjoner. Derfor oppleves utestengingen ikke som utestenging, men kanskje som et spørsmål om kvalifikasjoner. Kvinnen opplever

kanskje at hun ikke fortjener jobben, fordi det finnes en mann som er bedre⁸ kvalifisert. Det hun ikke ser er at mannen har hatt fordeler av å være mann gjennom hele livet, mens hun har møtt tilsvarende motgang. Problemet er spredd over hele samfunnet, og en avdekking av 'den ene' avgjørende faktoren er ikke mulig. Man kan imidlertid peke på noen av dem, for eksempel oppdragelse, konstruksjonen av morsrollen, mannsrollen osv. Denne forklaringsmodellen fungerer i alle land der man kan observere systematiske ulikheter mellom menn og kvinner i arbeidslivet. For å avdekke det spesielle bak det norske likestillingsparadokset, ser Birkelund og Petersen etter spesielle forhold som skiller det norske samfunnet fra andre samfunn.

Den viktigste forskjellen mellom det norske samfunnet og andre samfunn er den særegne norske (skandinaviske) velferdsstaten (op.cit: 145). Velferdsstaten har bidratt til økt likestilling, men den har også bidratt til reproduksjon av kjønnsforskjeller gjennom sin vektlegging av særordninger for kvinner som mødre. På en måte kan vi derfor si at velferdsstaten bare har rotet litt rundt med kjønnsforskjellene i det norske samfunnet. Den har gitt det norske samfunnet en annerledes kjønnsdeling enn andre land, men den har ikke fjernet fenomenet kjønnsdeling fra samfunnet.

Klasseteori

Dette kapittelet kan sies å kombinere en avart av klasseteori med en teori om velferdsstatlig integrasjon. Vi kan si at menn utgjør en herskende klasse, mens kvinner utgjør en undertrykt klasse. Birkelund og Petersen observerer denne klassedikotomien slik den avtegner seg i arbeidslivet, og de finner klare forskjeller mellom kvinners og menns muligheter til å nå privilegerte posisjoner i samfunnet. Så lenge det er menn som dominerer toppstillinger, vil menn ha lettere for å nå toppstillinger, rett og slett fordi toppstillingene utformes av menn, på en måte som passer bedre til menn enn til kvinner. Når det gjelder spørsmålet Birkelund og Petersen stiller i kapittelets innledning; spørsmålet om hva som ligger bak det norske likestillingsparadokset er svaret i stor grad velferdsstaten. Velferdsstaten forstås som et instrument for både endring og reproduksjon av klasseskiller. Velferdsstaten er imidlertid bare en faktor

⁸ Bedre i følge de som vurderer henne for opprykk, og som på grunn av de samme mekanismene som regel er menn

som virker i overflaten, og det eneste den kan gjøre er å flytte litt rundt på konsekvensene av ulik kjønnsrett. I dypet ligger det kjønnsdelte samfunnet og fordeler livssjanser ut ifra kjønn.

Problemet med helhet

Bidrar Birkelund og Petersens analyse til forståelse av hva det norske samfunnet er som helhet? De slår fast at kjønn er en faktor som virker i hele samfunnet. Deres lyskaster får fram dette. Dermed står de overfor et valg: de kan se hele samfunnet fra et kjønnsperspektiv, og si at vi lever i et kjønnsdelt samfunn, eller de kan se kjønn som én av mange faktorer som gir form til det norske samfunnet. Noen avklaring gis ikke, men vi vet at dersom samfunnet er et kjønnsdelt samfunn, kan det ikke samtidig, innenfor samme modell, være et utdanningssamfunn eller et forbrukersamfunn. Ønsker man disse siste tilgangene til samfunnet må man skifte perspektiv, noe som anskueliggjør at ingen av delanalysene egentlig belyser samfunnet som helhet. De er riktignok i stand til å belyse ulike sider av samfunnet, og dette er en viktig del av sosiologisk analyse. Ingenting er imidlertid med det samme sagt om hvordan samfunnet reguleres som helhet.

Forbrukersamfunnet

Av Ragnhild Brusdal og Fredrik Engelstad

I følge kapittel 18 i boka er det norske samfunnet er *forbrukersamfunn*. Den økonomiske veksten de siste tjue årene har ført til endrete vaner og enorm økning i den materielle velstanden. ”*Det grunnleggende trekk ved utviklingen de siste tyve årene er velstand*” (Brusdal og Frønes 2005: 478). ”*Det brukes mer på alle forbrukspostene, selv om andelen mellom de ulike forskjellige forbrukspostene ikke endres nevneverdig*” (op.cit: 465). Det økte forbruket får konsekvenser på alle livets områder, men siden økningen i følge forfatterne er noenlunde lik på alle områder er det selve økningen i forbruk som er det definerende trekket ved samfunnsutviklingen de siste tjue årene.

Kommersialisering

En av kapitlets viktigste observasjoner er at ”alt” underlegges markedets logikk; ”alt” kommersialiseres. ”*Kommersialiseringen underlegger seg nye områder, barna blir f.eks. trukket inn på markedet med konsekvenser for barn og foreldre*” (op.cit: 459). Barndommen blir kommersialisert både ved at barn skilles ut som egen målgruppe for kommersielle aktører, og ved at foreldre investerer i barna som selvrealiseringsprosjekt. Tradisjonelle barn blir til trofébarn eller design-barn (op.cit: 464) og foreldre viser sin (eventuelle) vellykkethet gjennom å utstyre barna med det nyeste riktige og viktige for barn. Også boligen blir arena for sosial posisjonering og identitetskonstruksjon gjennom forbruk. ”*Boligkarrieren [...] får flere faser, og hver fase har sin forbruksprofil*” (op.cit: 467). Kommersialiseringstesens kjerne, og utgangspunkt for samfunnskritikk, ligger i at flere og flere deler av både samfunnslivet og det personlige blir ”fanget” av markedslogikken. Hva vi tenker og gjør er i større og større grad utformet av reklamebyråer, merkevarebyggere og lignende, og det hevdes at det er et misforhold mellom det autentiske og personlige, og det markedsskapte. Skillet mellom det autentiske og personlige, og det markedsskapte og kommersielle ligger for øvrig til grunn for en betydelig andel at dette kapitlets analyse. Systemenes kompleksitetsreduksjon anses kanskje som en trussel mot det egentlige og menneskelige.

Kunderollen

Enda en form for kommersialisering gjelder spredning av 'kunderollen' til stadig flere samfunnsområder. Det skrives om *"en bevegelse mot en relasjon mellom individ og samfunn hvor individet i en bred betydning av ordet opptrer som kunde på stadig flere områder"* (op.cit: 477). Dette gjelder blant annet overfor det politiske system, der individene oftere enn før opptrer som kunder, for eksempel som misfornøyde kunder som krever kompensasjon for defekte 'varer'. *"Kompensasjonen [for utilstrekkelige offentlige tjenester] kreves riktignok i prinsippet på vegne av flere, men i praksis til en selv"* (ibid). Selv om man altså i prinsippet krever bedre tjenester for det fellesskapet man er en del av (kollektiv rasjonalitet), anses handlingen for å i praksis være egoistisk motivert. Ingen empiri⁹ presenteres eller behøves for å støtte opp om denne antakelsen. Det handler i stedet om en måte å betrakte sosiale fenomener på: *"I norsk politikk er det mulig å betrakte politikk som at velgere er kunder som velger mellom tilbudene"* (op.cit: 476). Individene gjør det samme som før forbrukersamfunnets gjennombrudd (velger mellom politiske tilbud) men man kan altså betrakte dem som kunder. Man kan redusere setningen meningsinnhold til følgende: velgere velger, kunder velger; velgere og kunder gjør det samme.

Dette kan betegnes som både hypostasering og hypostatisering. Brusdal og Frønes ser hele samfunnet gjennom det økonomiske funksjonssystemets kode. Dermed blir velgere nødvendigvis til kunder (dersom det kan påvises at de foretar valg). Hypostatisering betyr å tilskrive det abstrakte materiell form, og Brusdal og Frønes gjør dette når de kobler handlingers betydning til roller i stedet for til systemer. Når politisk kommunikasjon reduseres til en bestemt type handlinger, og politikk iakttas gjennom det økonomiske systemets kode er det egentlig ikke mye som skal til for å se velgere som kunder. Mangfoldet av systemreferanser forsvinner, og siden man interesserer seg spesifikt for kunderollen ser man kunder også når systemreferansen er politikk. Den 'relevante større sammenhengen' for en befolkning som betraktes som kunder, er markedet, og siden det formodentlig er mulig å betrakte nesten all atferd som kundeatferd, blir samfunnet et forbrukersamfunn.

⁹ Brusdal og Frønes presenterer riktignok én empirisk observasjon av noe de mener tyder på at "kundesamfunnet" har spredt seg til politikken: LO sender *fordelskort* til sine medlemmer (s. 477)

Samtidsdiagnose?

Betegnelsen 'forbrukersamfunn' kan dermed kanskje forstås som nettopp det Aakvaag etterlyser; en samtidsdiagnose. Dagens norske samfunn er, eller er i ferd med å bli et *forbrukersamfunn*. Forbrukersamfunnet bygger på en bestemt logikk/rasjonalitet, som gjennom kommersialiseringsprosessen spres fra markedet til andre samfunnssfærer, og fortrenger sfærenes opprinnelige koder. Diagnosen bygger imidlertid på et grep som går ut på å se handlinger som økonomisk rasjonelle valg handlinger, og følgelig en slags økonomisk reduksjonisme.

Klassekamp gjennom forbruk

Gjennom begrepene "distingverende forbruk" og "statusforbruk" (op.cit: 460) settes forbrukernes hverdag inn i teorier om sjikt- og konfliktintegrasjon.

Forbrukersamfunnets "*gjennomgripende essens*" er: "*at man kan skape seg selv og sitt liv gjennom forbruk*" (ibid). For eksempel er valg av klær en måte å posisjonere seg i det man kan kalle for 'smaksfeltet' (jf: Holm et al. 2001). "*I de symbolske kampene mellom grupper og klasser, stilarter og profesjoner, er forbruk en vesentlig del av de strategiske utspillene*" (ibid). Denne delen av artikkelen minner om Bourdieus analyser av smak som distinksjon i boka *Distinksjonen* (Bourdieu 2005). Den undertrykte, i dette tilfellet den 'smakløse', tvinges til å delta på undertrykkerens, i dette tilfellet forvalteren av den gode smaks premisser og bidrar dermed til å legitimere den ordenen som holder ham nede. Dette er den samme logikken som gjelder i forholdet mellom kapitalist og arbeider; arbeideren tvinges til å delta på kapitalistens premisser. Integrasjonen skjer via en systemmekanisme som verken undertrykker eller undertrykt trenger å være oppmerksomme på. Det kan faktisk være en fordel for undertrykkeren å ikke vite om ordningen, siden han da kan se sin privilegerte posisjon som uttrykk for egne talenter.

Forbruk som integrasjonsmekanisme

Forbruk har i følge forfatterne vokst fra å være en nokså ubetydelig del av nordmenns hverdag til å bli en av de viktigste, om ikke *den* viktigste måten å forstå seg selv, markere seg og skaffe seg status på. I denne sammenhengen kommer begrepet *integrasjon* opp. Brusdal og Frønes refererer til Mike Featherstone, som hevder at forbruk integrerer og samler fordi *alle* ser forbruk som et uttrykk for sosial identitet: ”*alle grupper og individer konstituerer og presenterer seg selv innenfor sett av kulturelle distinksjoner hvor forbruk står sentralt*” (Brusdal og Frønes 2005: 460-461). Forbruk, sett under ett, skaper altså en slags universell ramme som alle individer og grupper kan sette seg selv og andre inn i. Man kan i så fall si at forbruk skaper sosial sammenheng ved å tilby individene mening. Forbruk øker individenes muligheter til å forstå¹⁰ hverandre, og utgjør dermed på en måte et medium for kommunikasjon/informasjonsutveksling på tvers av samfunnets deler, noe som kan øke diagnosens forklaringskraft i forhold til integrasjon. Samfunnet er kanskje integrert som klassesamfunn gjennom distingverende forbruk? Forfatterne avgrenser seg riktignok mot å forstå samfunnet som ensartet forbrukshierarki med enkle felles statussystemer. De peker på at mange ulike oppfatninger av bra/dårlig eksisterer side om side (op.cit: 460). Likevel, selv om samfunnets samlede preferansestrukturer er uoversiktlige, er det totalt sett en tendens til at grupper med lav status ønsker seg høyere status, og at de i dette henseende orienterer seg mot grupper med høyere sosial status, enten gjennom imitasjon (ibid) eller opposisjon (op.cit: 462). I begge tilfellene er det, i tråd med en Bourdieuisk distinksjonslogikk, høystatusgruppen som legger premissene for lavstatusgruppens handling (i dobbelt forstand), og forbruk kan legges frem som samfunnets primære integrative sammenheng - i et forbrukersamfunn. I tråd med andre klasseteoretiske bidrag representerer forbrukersamfunnet imidlertid ikke noen posisjon hvorfra samfunnet kan observere og regulere seg selv på en fornuftig måte. Forbrukersamfunnet må i stedet forstås som illegitime maktforhold og systemmekanismer som bør brytes ned for å gjøre plass til et bedre samfunn.

¹⁰ Forståelse betyr i denne sammenhengen ikke at individene når inn til hverandres essens, men at det utvikles symbolske ”stikkord” individene kan benytte seg av, og som gjør meningsproduksjonen lettere enn om de måtte ta alle forhold i betraktning hver gang de prøvde å forstå hverandre.

Oppsummering og generalisering

Er det rimelig å si at kapittelet beskriver det norske samfunnet som et klassesamfunn? Det ligger i framstillingen at samfunnet er preget av sosiale forskjeller som kommer til uttrykk gjennom distingverende forbruk. Analysen av sosial posisjonering gjennom forbruk bærer klare likhetstrekk med Pierre Bourdieus klasseseteori (Bourdieu 2005). Den dominerende klassen består av kulturelt og økonomisk vellykkede individer, mens de lavere klassene består av individer som hindres i sitt forbruk både på grunn av lite penger og manglende sosialisering/opplæring i kunsten å velge de rette varene. Vi kjenner igjen Bourdieus begreper om kulturell og økonomisk kapital.

Det ligger også i analysen *hele* samfunnet kan forstås med referanse til forbruk. At butikkenes tilbud av ”identitetsbærende varer” og ”sosiale stikkord” spenner over hele spekteret av det moderne menneskets identitetskonstruksjon og sosiale posisjoneringskamp sees som uttrykk for at moderne mennesker hovedsakelig er forbrukere, og at samfunnet følgelig er et forbrukersamfunn. Som nevnt kan dette leses som et forslag til en helhetlig samtidsdiagnose: at det norske samfunnet faktisk er et forbrukersamfunn. Problemet som oppstår da er at alt sosialt reduseres til hendelser i forbrukersamfunnet, og dette går ut over presisjonen i analyser av andre systemer, for eksempel systemet for sykdomsbehandling. En slik analyse (dersom den skulle inngå i bindestreksdisiplinen ’forbrukssosiologi’) måtte fokusere utelukkende på hvordan helse blir en vare, og kanskje hvordan forbrukere konstruerer seg som individer gjennom forbruk av ulike helseprodukter. Eventuelt måtte man skifte systemreferanse og omdøpe samfunnet fra forbrukersamfunnet til *behandlingssamfunnet*. På denne måten kunne man øke presisjonen i analysen og for eksempel få øye på hvordan stadig flere områder av moderne menneskers liv underlegges sykdomsbehandlingssystemets kode, gjennom *medikaliseres* (kanskje en ekvivalent til forbrukersamfunnets begrep om kommersialisering?). En slik analyse finnes også i *DNS*, i kapittelet om *Helse i Norge ved århundreskiftet*.

Analysen av forbrukersamfunnet, og den teoretiske modellen den bygger på, er dermed problematisk som utgangspunkt for analyser av samfunnet som selvregulerende helhet. Den fører ikke til forståelse av hvordan samfunnet som helhet reguleres, med mindre forbrukersamfunnets logikk gjøres til det moderne samfunnets

primære kilde til integrasjon. I så tilfelle vil andre samfunnsdeler måtte vurderes som underordnet forbrukslogikken, og de tilhørende lyskasterne måtte vurderes som mindre viktige. Analysen av samfunnet som forbrukersamfunn er imidlertid fruktbar som verktøy for å analysere en *side ved* det norske samfunnet, og samfunnet kan således som nevnt diagnostiseres som forbrukersamfunn. Man har imidlertid med det ikke sagt noe om hvordan samfunnet reguleres som helhet.

Fattigdom og sosial eksklusjon

Av Kåre Hagen og Ivar Lødemel

I dette kapitlet presenterer Kåre Hagen og Ivar Lødemel ulike fattigdomsbegreper (Hagen og Lødemel 2005: 211-219) og prøver dem ut på det norske samfunnet (op.cit: 219-227). Gjennomgangen av de ulike fattigdomsbegrepene viser en bevegelse fra enkle og absolutte fattigdomsbegreper til mer avanserte og relative begreper. Gjennomgangen ender opp med et begrep om fattigdom som *sosial eksklusjon* (op.cit: 220f).

Funksjonell differensiering

Fattigdom som sosial eksklusjon er et resultat av *eksklusjonsmekanismer* som virker over tid. Eksklusjonsmekanismene lokaliseres i *”sosiale kollektiver som påfører avvikerne fattigdom og isolasjon”* (op.cit: 220). Dette gir et bilde der *”de sosialt ekskluderte er en svært sammensatt gruppe av individer med høyst ulike livskarrierer”* (op.cit: 221). Fattigdomskategorien preges av *”en relativt stor gjennomstrømning kombinert med en liten kjerne”* (ibid). Den lille kjernen av varig fattige forklares med *”komplekse, ofte svært individspesifikke kombinasjoner av lav utdanning, dårlig helse, svake sosiale nettverk, problemer i boligmarkedet og, for en del også rusmisbruk”* (op.cit: 222). Fattigdom er generelt et mer sammensatt og individuelt fenomen i dag enn i tidligere samfunn. Vi kjenner igjen et funksjonelt/horisontalt differensiert samfunn med fristilte individer med hver sin unike vei inn i fattigdom.

Sjiktmessig differensiering

Det finnes imidlertid én gruppe som bryter med mønsteret. Mens *”den typiske norske mottaker [av sosialhjelp] er en enslig person med et ganske sammensatt sett av problemer”*, oppgir *”ni av ti innvandrere [...] mangel på arbeid som grunn for å søke sosialhjelp”* (op.cit: 224). *”Kombinasjonen av måten de velferdsstatlige integreringstiltakene har virket på, trekk ved innvandrergruppene og eksklusjonsmekanismer i den norske majoritetssamfunnet har frambrakt en*

tilbakekomst av en tradisjonell fattigdom forårsaket av lav deltagelse i lønnsarbeid” (op.cit: 224-225). Innvandrerbefolkningens spesielle stilling i det norske fattigdomsbildet minner om tradisjonell fattigdom, og *”tradisjonell fattigdom er et aspekt ved klassesamfunnet*” (op.cit: 227).

Satt på spissen: når det norske samfunnet ses under ett, er fattigdommen sammensatt, individuell og relativt uavhengig av gruppetilhørighet. Når man skiller ut innvandrerbefolkningen som egen gruppe, får man øye på en mer tradisjonell fattigdom forårsaket av gruppetilhørighet.

Hagen og Lødemel kombinerer teorier om funksjonell og sjiktmessig differensiering i sin analyse av fattigdom i det norske samfunnet. Som helhet er samfunnet differensiert i ulike områder som individene beveger seg mellom og hvor det finnes eksklusjonsmekanismer som for noen individer resulterer i en opphopning av problemer og eventuelt leder dem ut i fattigdom. Den horisontalt differensierte modellen med eksklusjonsmekanismer og opphopning av problemer, får frem den moderne norske fattigdommens individuelle og sammensatte karakter. Trekker man et skille mellom *”etniske nordmenn*” og *”innvandrerbefolkningen*” får man imidlertid øye på en type fattigdom man kjenner fra klassesamfunn, med klare sammenhenger mellom gruppetilhørighet og levekår. De to modellene er fruktbare på hvert sitt område.

Helhetsiaktakelse

Det norske samfunnet som helhet forstås i lys av et skille mellom et enkelt og oversiktlig tidligere samfunn og et avansert og uoversiktlig nåværende samfunn. I tidligere samfunn kunne samfunnet forstås som ett langt bord om alle satt rundt, og veiene inn i fattigdom var enkle, felles og knyttet til foreldres yrke, inntekt og bosted (op.cit: 227-228). I tråd med denne metaforen sitter de fattige nederst ved langbordet. I dag består samfunnet *”... av mange bord, og de er runde*” (op.cit: 227). Individene må *”være mer mobile, prestere mer og ha evne til å veksle raskt mellom mange posisjoner og livsfaser*” (ibid). Vi kan utbrodere denne metaforen: for å mestre livet i det moderne samfunnet må individene lære seg å klatre opp og ned av ulike bord, og

jo flere bord de lærer seg å kjenne jo bedre. Ved å mestre ett bord, lærer individene triks de kan bruke for raskere å lære seg å klatre opp på andre bord. Å lære seg ett bord får altså betydning for mestringen av andre bord. Derfor er det helt avgjørende at individene kommer i gang med ett eller annet bord, og at de lykkes med dette. Den som ikke skaffer seg utdanning, får ikke jobb. Den som ikke får jobb, får ikke trygd. Den som verken har jobb eller trygd tvinges kanskje til å bryte loven. Den som bryter loven får det på ”rullebladet”, noe som virker diskvalifiserende i mange andre sammenhenger. Og slik fortsetter det. Måler man befolkningen på variabler for fattigdom vil man derfor finne en sammensatt gruppe, med hvert sin unike historie av vellykkede og mislykkede forsøk på å bestige samfunnets mange bord. I tidligere samfunn, derimot, var de fattige en relativt homogen gruppe som satt nederst ved det ene bordet alle samfunnsmedlemmene tross alt satt rundt.

Metaforen minner om overgangen fra sjiktmessig til funksjonell differensiering. I følge Hagen og Lødemel er det imidlertid ikke slik. De betegner fattigdom i dag som et aspekt ved et *postmoderne* samfunn (op.cit: 219, 234). Begrepet om postmodernitet peker grovt sett på at ”den gamle orden” har brutt sammen, og at den ikke erstattes av noen ny orden. På denne måten representerer denne artikkelens helhetsiaktakelse en *negasjon* av teorien om klassesamfunnet. Forfatterne skriver eksplisitt at dagens fattigdom *ikke* kan forstås som en gjenspeiling av klassesamfunnet, og at dagens fattigdom er *vesensforskjellig* fra klassesamfunnets fattigdom (op.cit: 227); selvsagt hvis vi ser bort fra innvandrerbefolkningen. På denne måten fungerer også teorien om klassesamfunnet som et bakteppe for denne artikkelen. Den moderne norske fattigdommen får betydning som motsetning til den typen fattigdom vi kjenner fra klassesamfunn, igjen bare hvis vi ser bort fra innvandrerbefolkningen.

Et spørsmål som reiser seg er hvorfor Hagen og Lødemel tvinges til å aktualisere klasseteorien i analysen av innvandrerbefolkningens stilling i det norske samfunnet. Er det fordi teorien om det postmoderne ikke holder som teori for hele samfunnet? Lever etniske nordmenn og innvandrere i to forskjellige samfunn? Det er ikke plass til å gå inn på dette i denne oppgaven, men vi kan ta det som et tegn på at verken klasseteorien eller teorien om det postmoderne samfunnet er tilstrekkelige som teorier om det norske samfunnet som helhet.

I tillegg til overgangen fra ett stort til mange små samfunn/bord, har vi velferdsstaten, som antas å forsterke tendensen til en ”... *kvantitativt liten, men kvalitativt sterk, sosial marginalisering*” (op.cit: 228). Velferdsstaten er universalistisk, den er ment å omfatte alle, men ”alle” er også en definisjon med bestemte inklusjonskriterier. Faller man utenfor velferdsstatens ordninger, faller man ”*inn i en ordning som i sine vesentlige trekk fremdeles er Fredrik den fjerdes dansk-norske organisering av fattigvesenet fra 1720-tallet*” (ibid).

Diskusjon

Dette kapitlet handler om fattigdom i det norske samfunnet. Fattigdommen forstås i lys av en samfunnsmodell som har følgende kjennetegn: Den er ikke primært sjiktmessig differensiert. Den består av horisontalt avgrensede områder som inkluderer og ekskluderer individer etter bestemte kriterier. Ett slikt område, velferdsstaten, har som oppgave å hjelpe individer som av en eller annen grunn faller utenfor, inn igjen ved hjelp av ulike velferdsordninger. Overfor problemene til den typiske etnisk norske mottaker av velferdstjenester fungerer disse ordningene godt, og bare noen få prosent faller gjennom det statlige sikkerhetsnettet. Overfor innvandrerbefolkningen, derimot, virker velferdsstaten nærmest omvendt, på grunn av treghet i velferdssystemenes tilpasning til innvandrerbefolkningens gruppespesifikke problemer.

Klasseperspektivet gir i denne sammenhengen en inngang til å forstå innvandrerbefolkningens problemer som sosial gruppe. Velferdsstaten blir i det klasseteoretiske perspektivet et instrument for å motvirke samfunnets iboende tendens til å danne klasseskiller. Når innvandrerbefolkningen i det norske samfunnet er overrepresentert i fattigdomskategorien er dette fordi samfunnets tendens til å danne klasseskiller setter seg igjennom der velferdsordningene svikter. Men dette motsier i en viss forstand tesen om overgang til et postmoderne samfunn, og lar den typiske norske sammensatte og individuelle fattigdommen hvile på utviklingen av velferdsstaten. Også den tradisjonelle ’klasseaktige’ fattigdommen blant innvandrere blir et resultat av velferdsstaten, da som velferdsstatlig svikt.

Forfatterne legger altså hovedvekt på forklaringer som tar utgangspunkt i velferdsstaten, og ser fattigdom som resultat av velferdsstatlig dysfunksjon. Det sivile samfunn tilskrives intet potensial for endring (op.cit: 234). Selve samfunnet må endres, slik at de ekskluderte kan hjelpes inn i igjen, og det er velferdsstaten som har denne oppgaven.

Den norske oljeøkonomiens integrasjon i verdensøkonomien

Av Lars Mjøset

Norge er et lite land med en åpen og statlig regulert økonomi. Kapitlet viser hvordan den norske økonomien har to kontaktpunkter med internasjonal økonomi. Det skilles mellom oljeindustri og annen industri. De to kjennetegnes av hver sin syklus, og de har en tendens til å jevne hverandre ut. Når det går dårlig med oljeøkonomien går det bra med annen økonomi, og omvendt. Det politiske systemet forholder seg til dette gjennom finanspolitikk, og samspillet mellom økonomi og politikk foregår i tre faser. I fase I (stabilisering) er oljeprisen på vei opp, og den generelle konjunktoren er på vei ned. Her kompenserer staten for generell konjunkturedgang samtidig som oljeindustrien gis rom for ekspansjon. I fase II (overoppheting) overopphetes økonomien fordi oljeindustrien har gått for langt. I fase III (innstramning) strammes det inn igjen, og oljeøkonomien går ned samtidig som den generelle konjunktoren når en topp. Deretter er man tilbake i fase I.

De tre fasene knyttes til konkrete tidsperioder, og deretter analyseres tidligere regjeringer i lys av hvilken fase de regjerte i, og man får øye på hvordan samspillet mellom oljeindustri og generell konjunktur har hatt innvirkning på de ulike regjeringenes strategier for å nå makten og hvilke utfordringer de har møtt. Kort sagt viser det seg at hver fase krever hver sin type politikk.

For eksempel klarte Arbeiderpartiet, med sitt ”solidaritetsalternativ” lansert i 1992, å hindre overoppheting av økonomien, og holde Norge i den lengste stabiliseringsfasen (fase I) siden begynnelsen av 1970-tallet (Mjøset 2005: 36). Solidaritetsalternativet brøt sammen da stabiliseringsfasen gikk over i en overopphetingsfase (fase II) fra 1997 (op.cit: 24, 37). Overgangen skyldtes for store oljeinntekter og for lav rente (op.cit: 37). Denne situasjonen førte til politisk nytenkning, og en ny løsning ble funnet i det forfatterne kaller ”sentralbankalternativet” (Mjøset 2005: 38), der Norges Bank bruker renta som signal til kollektive aktører ”... som er i posisjon til å stimulere til økonomisk overoppheting” (op.cit: 38). ”Regjeringen kan bare anspore partene i arbeidslivet til å vise ansvar slik at sentralbanksjefen kan senke renten ved neste

rentemøte i Norges Bank” (op.cit: 39). Handler man uansvarlig vil Norges Bank sette opp renta.

Oppsummering

Forfatterne analyserer samspillet mellom politikk og økonomi i det norske samfunnet. Økonomien deles inn i oljeøkonomi og annen økonomi, og to adskilte, motsatt oscillerende sykluser kommer til syne. Det skilles mellom tre faser, og hver fase korresponderer med en bestemt type politikk og en bestemt konstellasjon mellom oljeøkonomisk og øvrig økonomisk syklus. Samspillet mellom økonomi og politikk analyseres med denne modellen. Økonomien skaper situasjoner politikken må ta stilling til i sine forsøk på å løse samfunnets problemer. Man har lange sykehuskøer og generelt store udekte behov for velferdstjenester, men likevel kan man ikke pøse på med oljepenger, siden dette erfaringsmessig vil kunne føre til overoppheting (fase II) og påfølgende nedgangstider (fase III). Målet må være å få stabiliseringsfasen (fase I) til å vare lenge.

Diskusjon

”Dette kapitlet har ikke tatt utgangspunkt i almene teorier” (ibid), og vi finner heller ingen eksplisitte referanser til noen av integrasjonsteoriene i vår deduktive strategi. Samfunnet som helhet er heller ikke noe eksplisitt tema i kapitlet. Mjøset har tatt utgangspunkt i ’spesifikke, helt aktuelle kontekster og problemstillinger’ før han har forsøkt å se etter sammenhenger og grunnlag for prediksjoner (op.cit: 38). Mønsteret som kommer fram er likevel at politikken har som oppgave å sikre at økonomien virker på en måte som er mest mulig nyttig for samfunnet. Mjøsets anbefaling til politikerne er at de sørger for å holde den økonomiske situasjonen lengst mulig i fase I (stabiliseringsfasen), og i så måte ligger analysen nært både Habermas’ og Hagens teorier, med samfunnssystemer som følger sin egen logikk og det politiske systemet i en viss forstand som integrativt sentrum. Også sentralbanken har en integrerende rolle, gjennom sin makt over renta, men det er uansett slik at både sentralbankledelsen og regjeringen *”fremmer de til enhver tid politisk [min understreking] mest passende tolkninger av forholdet mellom tilstanden i nasjonaløkonomien og valutakursens bevegelser”* (op.cit: 39). I denne formuleringen ser vi kanskje at politikken har en overordnet integrerende rolle. Både politikken og sentralbanken vurderer økonomien i

lys av hva som er *politisk* mest passende. Det er i samfunnets interesse at økonomien virker på en bestemt måte, og ”samfunnets interesse” faller sammen med det politisk mest passende.

Man kan innvende og si at kapittelet like mye handler om hvordan økonomien får konsekvenser for politikken. Kanskje er det oljeøkonomien som har mest makt i forholdet mellom den og det politiske systemet? Siden kapittelet bare går i dybden på to systemer; økonomi og politikk, vet vi strengt tatt ikke om verken politikken eller økonomien tillegges noen privilegert rolle med hensyn til integrasjon. I så fall kan vi kanskje se kapittelet i sammenheng med Luhmanns teori, der systemene reagerer på hverandre ut ifra interne koder, og samfunnet som helhet mangler koordinasjonsevne. Likevel impliserer analysen at det kun er politikken som integrerer med henvisning til samfunnet som helhet. Selv om økonomien for så vidt integrerer politikken ved å endre seg som dens omverden, og dermed som betingelser for politisk handling, er politikken i stand til å tvinge markedet til å ta fellesskapets behov i betraktning, gjennom lover som begrenser markedsoperasjoner med negative samfunnsmessige konsekvenser.

Det ligger også muligheter i å se kapittelets funn som en konflikt mellom en internasjonal oljeøkonomi/kapitalisme og et relativt maktesløst nasjonalt politisk system. Denne problemstillingen faller imidlertid utenfor oppgavens område. Det økonomiske og det politiske system møtes også som deler av det norske samfunnet, og det er dette samspillet som er interessant for denne oppgaven.

Dette kapittelet har som nevnt ikke lagt noen allmenn teori til grunn for samfunnsanalysen. Vi kan imidlertid bruke den deduktive modellen til å se at det i hvert fall *ikke* dreier seg om en klasseteoretisk analyse. Bildet som kommer fram er av et funksjonelt differensiert samfunn der politikken legger føringer for økonomien, og der disse føringene er orientert mot samfunnets behov som helhet. Dette minner som sagt både om Habermas og Hagen. Mjøset har imidlertid ikke tematisert noe som kan forstås som intersystemisk kommunikasjon, eller Habermas’ livsverden. Det er imidlertid implisitt at både regjering og sentralbank orienterer seg etter hva som er best for samfunnet, når regjeringen ansporer partene i arbeidslivet til å vise ansvar, og når sentralbanken fremmer de forslag som er politisk mest passende. Dette samspillet

kunne kanskje vært belyst med begrepet om kollektiv rasjonalitet. Med dette begrepet slipper man å trekke inn en diskuterende offentlighet og en ideell samtalesituasjon som hos Habermas, og kan se etter forklaringer på samfunnsprosesser blant annet med referanse til om de er rasjonelle sett fra samfunnets/helhetens perspektiv. Jeg kommer mer utførlig tilbake til forskjellen mellom Habermas' og Hagens teorier om integrasjon analysen av kapittelet om velferdsstaten.

En tjenesteintens velferdsstat

Av Lise Kjølørød

Dette kapitlet og kapitlet om oljeøkonomien skiller seg fra de andre jeg har trukket inn i analysen, ved at de ikke i samme grad interesserer seg for sosiale klasser og undertrykking. Jeg skal derfor bruke dette kapitlet til å belyse de tre andre teoriene i malen: Luhmann, Habermas og Hagen, og se om de brukes eller hva de eventuelt kan tilføre analysen. Det som tas opp i dette kapitlet er hovedsakelig velferdsstatens utvikling etter 1980, og et sentralt spørsmål er hvorfor velferdsstaten har så høy oppslutning. Det som interesserer meg er hvilke forklaringsmodeller som brukes for å belyse dette og hvor langt analysen dermed kommer i sin redegjørelse for velferdsstatens utvikling og popularitet. Først skal vi klargjøre hva Kjølørød legger i begrepet "velferdsstat". To sentrale formuleringer kan belyse dette:

"I realiteten er det velferdsyrkene som har fått i oppdrag å forvalte og legitimere de moderne, nordiske velferdsstatene" (Kjølørød 2005: 186).

"Som nevnt ligger det i dette perspektivet at yrker og stat ikke lenger er prinsipielt forskjellige strukturer" (op.cit: 194).

Fordi det offentlige legger til rette for og ønsker seg utvikling av velferdsyrker, for eksempel *"moderne psykiatri og sosialt arbeid som faglig spesialisering"* (op.cit: 194) og disse yrkesgruppene praksis bidrar til å forme samfunnet, og til å gi staten styringsmuligheter, kan velferdsstaten og dens yrkesgrupper i følge Kjølørød sees som deler av *samme struktur*. Velferdsstaten omfatter med andre ord både det politiske systemets velferdspolitik, trygde- og pensjonsordninger, og *"leveransen av tjenester gjennom helse-, sosial- og utdanningssektoren"* (op.cit: 187). Kjølørød opererer altså med en ganske vid definisjon av velferdsstaten, som omfatter både trygd, pensjon, helse, sosialtjenester og utdanning. Hun mener også at alle disse henger sammen i en slik grad at de bør betraktes som én struktur.

Oppslutning

Kjølsrød åpner og avslutter kapittelet med spørsmålet om hvorfor velferdsstaten har så stor oppslutning. Hun synes å konkludere med at velferdsstaten har høy oppslutning fordi den er *universalistisk* (op.cit: 185 og 207). Fordi alle er inkludert vil dårlige tider føre til økt press i retning av bedre velferdsytelser, og ikke som i selektive velferdsregimer der dårlige tider oppleves som økt forsørgerpress på de bedre stilte, med påfølgende egoistisk motivert motvilje mot ordningene. Vi kan kanskje forstå det slik at rasjonelle individer velger egen nytte gjennom fellesskapsløsninger fordi deres livssituasjon allerede avhenger av disse. Vi ser med det samme at Kjølsrød impliserer en konflikt mellom kollektive og individuelle interesser i samfunnet, og at denne konflikten løses på en eller annen måte slik at de kollektive interessene som velferdsstaten representerer vinner oppslutning. Kjølsrød mener altså at dette skjer gjennom at velferdsstatens ordninger fremstår som rasjonelle for samfunnsmedlemmene, og grunnen til at de framstår slik er altså at velferdsstaten er universell (ibid). Hun er imidlertid ikke helt tilfreds med denne forklaringen, og hun hevder i avslutningen at det på mange måter er en gåte at oppslutningen om den kostbare velferdsstaten er så stabil og uavhengig av sosioøkonomisk status (ibid). Her er det allerede antydning av en begrensning ved det analytiske begrepsapparatet Kjølsrød bruker: hun kommer fram til en forklaring hun ikke er helt tilfreds med. Med henvisning til den epistemologiske konstruktivismen kan vi oppfatte dette som en indikator på en eller annen epistemologisk hindring. I så fall er det noe i Kjølsrøds tilnærming som åpner for en bestemt måte å se velferdsstaten på, som hindrer henne i å gjøre tilstrekkelig rede for sine funn. Jeg skal følge opp dette lenger ned.

Velferdsstatens utforming

Velferdsyrkene hjelper staten med å styre det norske samfunnet (op.cit: 194). Staten definerer et begrenset antall oppgaver og overlater til yrkesgruppene å konkurrere om disse. Ulike yrkesgrupper melder seg på konkurransen, og med seg har de ulike kunnskap og ulike menneske- og virkelighetsbilder. De kjemper mot hverandre, kritiserer hverandres tilnærming og kommer med konkurrerende forslag til årsaker og løsninger på problemene de kjemper om retten til å ta seg av. For eksempel bestemte

staten seg mot slutten av 1980-årene for å utvide den kommunale helsetjenesten, noe som ga et innsmett for fysioterapeuter som lenge hadde kjempet mot legene om makt til å utføre den statlig definerte oppgaven med å forbedre befolkningens helse (ibid). Utfallet av denne kampen avgjorde følgelig hvilke problemforståelser og løsningsforslag som kom til å prege samfunnet videre. Fysioterapeutene fikk utvidet sin makt til å forme samfunnet innenfor de rammene staten hadde definert. På denne måten har staten makt over hva yrkesgruppene slåss om, samtidig som yrkesgruppene har makt over statens muligheter til å styre samfunnet. Staten trenger noe og yrkesgruppene bestemmer hva den får. Her ser vi for øvrig også at staten og velferdsyrkene, som nevnt over, forstås som én struktur fordi de legger føringer på hverandre. I dette ligger det at velferdsyrkene og staten så å si er likestilte mht velferdsstatens utforming; de begrenser og muliggjør hverandre, og genererer til sammen velferdsstaten. Da kan man enten si at dette er alt; staten og velferdsyrkene former hverandre og utgjør til sammen velferdsstaten, eller man kan introdusere noe tredje, som de begge orienterer seg mot. Ett forslag til et slikt ”tredje” mener jeg å se i tematiseringen av befolkningens behov og brukervedvirkning.

Brukermedvirkning

Befolkningen får også være med å forme velferdstilbudet, både ved at individer søker å optimalisere sin egen behandlingssituasjon, og ved at representanter for brukergrupper går inn i diskusjoner med ekspertene for å realisere brukergruppenes felles mål. Dette tematiseres hos Kjølørød som ”brukermedvirkning” (op.cit: 205). Brukermedvirkning fører med seg begrunnelsestvang for eksperten, og det ”*bringer andre forståelsesmåter og andre hensyn inn i den faglig dominerte virksomheten. I følge Alm Andreassen kan krav om medvirkning derfor ses som en institusjonalisering av muligheten til å møte opposisjon og motargumenter i iverksettingen av velferdspolitikken, ikke ulik andre arrangementer som skal sikre en viss legmannsinnflytelse på de lærde*” (op.cit: 206). Mange forfattere ”*har vært tilbøyelige til å betrakte medvirkning som opptreden i en avgrenset brukerrolle hvor det først og fremst er egeninteressen som kommer til uttrykk*”, skriver Kjølørød. Opp mot dette settes Tone Alm Andreassens (2004) undersøkelse, der hun argumenterer for

muligheten for å tematisere *fellesinteresser*¹¹ i medvirkningssituasjonen. Gjennom brukermedvirkning kan det oppstå offentligheter der representantene ser ”*ut over sine egne, personlige og private erfaringer og anlegger et forståelsesorientert perspektiv på helheten*” (op.cit: 206). ”*Brukermedvirkning har derved et interessant potensiale til å omforme ekspertsystemene gjennom større demokratisk ansvarlighet*” (ibid). Disse siste formuleringene er spesielt interessante fordi de peker i retning av integrasjon via noe annet enn individuell nyttemaksimering. Som vi kjenner fra ulike varianter av ”det sosiale dilemma”, lar individuell rasjonalitet seg vanskelig kombinere med fellesskapsløsninger. I valget mellom kollektiv og individuell rasjonalitet må det rasjonelle individ velge å svikte fellesskapet, fordi dét er det minst risikable og dermed mest fornuftige valget (Hagen 2006a: 66). Fellesskapsløsninger må altså realiseres på en annen måte, og jeg mener å gjenkjenne Habermas’ kommunikative rasjonalitet i formuleringene om forståelsesorientering og tilsidesetting av særinteresser. Kjølørød/Alm Andreassen refererer riktignok ikke eksplisitt til Habermas, men jeg skal likevel kode dette momentet i henhold til malen min, og altså som en referanse til Habermas’ teori om integrasjon gjennom kommunikativ rasjonalitet og følgelig som et eksempel på en teori om integrasjon som intersystemisk kommunikasjon.

Brukermedvirkning og integrasjon via intersystemisk kommunikasjon

Jeg mener at dette er en rimelig tolkning fordi *forståelsesorientert* brukermedvirkning i følge Kjølørød/Alm Andreassen innebærer å *se ut over* en avgrenset brukerrolle (Frønes og Kjølørød 2005: 205-6), altså å orientere seg etter noe som går på tvers av systemene og deres snevre perspektiver og rolletilskrivelser. Forståelsesorientert brukermedvirkning utføres videre av kompetente personer, som vanligvis opererer *utenfor* systemene (jf: ”*innsyn av kompetente personer*” [ibid]). Denne kompetansen må de hente fra noe utenfor systemene, altså noe som minner som Habermas’ livsverden. Brukermedvirkning er dermed ikke bare et verktøy ”vanlige mennesker” kan benytte seg av for å få gehør for sine særinteresser i møte med et autoritært ekspertsystem, men også en mulighet for å overvinne egoisme og å orientere samfunnsutvikling mot *fellesskapets behov* (som er tilgjengelig for observasjon fra

¹¹ Som jeg mener må være det motsatte av egeninteresser

livsverdenens perspektiv, og som altså settes i kontakt med ekspertsystemet via forståelsesorientert brukermedvirkning).

Habermas' teori gir blikk for hvordan samfunnet som totalitet gjøres tilgjengelig for observasjon og styring fra livsverdenen. Påstanden er at livsverdenen utgjør et slags kontinuum av mening på tvers av autonome funksjonssystemer, hvorfra samfunnet kan observeres og styres på en helhetlig og fornuftig måte (Aakvaag 2006b: 16). Dermed kan brukermedvirkning være en måte systemenes negative konsekvenser i livsverdenen gjøres til tema for kommunikasjonen i ekspertsystemet på, og således gjør helhetlig styring mulig. Livsverdenen forutsettes å kunne overskue seg selv, og se hendelsers konsekvenser for alle involverte. Dermed kan klienten konfrontere eksperten med forventninger om endring, som alle de som involveres av endringen kan gi sin tilslutning til. Dessuten, hvis eksperten nekter å føye seg, kan rettssystemet bringes på banen via det demokratiske maktkretsløpet og tvinge gjennom endringer i ekspertsystemet. Den forsmådde klienten vil kunne rapportere til sivilsamfunnet, som slår alarm og gjør klientens sak til tema i offentligheten. Her orienterer man seg etter de bedre argumenter og oppnår etter hvert enighet om hva som må gjøres. Den offentlige mening sendes så videre inn i det politiske system, hvor det blant annet blir fattet lovvedtak. Til slutt sendes alt tilbake til samfunnet igjen via retten, og nå må også ekspertsystemet tilpasse seg kommunikativt rasjonell konsensus. Denne tolkningen passer også med ett av Kjølørøds tre forslag til forklaring på velferdsstatens *oppslutning*: *"En annen forklaring tar utgangspunkt i demokratiske, humanitære og rettsstatlige idealer for samfunnsutviklingen. På det politiske planet er det gjerne en sosial bevegelse eller en elite som bærer frem forslag om en sosial reform som kan forbedre en gruppes levekår eller autonomi. Etter hvert som det er oppnådd et mangfold av slike ordninger, summerer de seg opp til å bli en kvalitet ved selve samfunnet"* (Kjølørød 2005: 185). Kanskje er velferdsstatens oppkomme og popularitet et resultat av kommunikativt rasjonell diskusjon i offentligheten og det demokratiske maktkretsløpets konvertering av kommunikativ makt til reell styringsmakt? Velferdsstaten henter kanskje sin legitimitet og oppslutning fra at den er kommunikativt rasjonell, og den er effektiv på grunn av kraften i det demokratiske maktkretsløpet? Kjølørød mener som nevnt at brukermedvirkning *"har et interessant potensiale til å omforme ekspertsystemene gjennom større demokratisk ansvarlighet"* (op.cit: 206), men hun kommer ikke lenger enn dette. Tematiseringen av integrasjon

via fellesinteresser stopper så å si opp, og i stedet kommer avslutningen der hun henviser til egeninteresse og at velferdsstaten er individuelt rasjonell for alle, selv om hun altså gir uttrykk for at dette ikke kan være alt.

Intersystemisk kommunikasjon og kompleksitet

Problemet med en slik på-tvers-modell¹² er i følge Hagen at det som observerer og styrer på tvers av systemer må ta opp i seg disse systemenes kompleksitet, noe som gjeninnfører problemet funksjonsdelingen er ment å løse, nemlig å tillate en økning i samfunnets kompleksitet (Hagen 2006a: 125). Systemene er jo ment å avlaste individene, slik at de kan kommunisere over større avstander og med flere involverte. Hvis livsverdenen tar opp i seg systemenes kompleksitet, noe den også må gjøre dersom alle konsekvensene av offentlighetens styringsforslag skal utredes (slik at alle involverte kan gi sin tilslutning), blir kommunikasjonen i livsverdenen overkompleks og uhåndterlig¹³. Hagen skriver om ”*større eller mindre øyer av kommunikativ rasjonalitet i et hav av strategisk rasjonalitet*” (op.cit: 121), og vi kan kanskje forstå Kjølrsrøds lokalisering av integrasjon via fellesinteresser i brukermedvirkning, og til og med i en spesiell avart av brukermedvirkning, nemlig den forståelsesorienterte, som en slik ”øy” av kommunikativ rasjonalitet. I så fall kan dette tolkes som en konsekvens av problemene med overkompleksitet i intersystemisk kommunikasjon: Kjølrsrød finner hos Alm Andreassen en *mulighet* for integrasjon via noe annet enn egeninteresse, men det blir i svært begrenset omfang, i et spesialtilfelle av brukermedvirkning omgitt av et ”hav” av egennyttighet.

For å se hvilke andre muligheter som finnes kan vi trekke inn de to andre logisk mulige modellene av integrasjon: via destruksjon eller via et eget system for integrasjon av helheten. Begge disse kategoriene er i malen vår fylt av systemteoretiske integrasjonsteorier, henholdsvis Luhmanns teori om integrasjon via destruksjon og Hagens teori om integrasjon via et supersystem. Vi skal derfor begynne med å trekke

¹² Habermas sorterer under teorier om intersystemisk kommunikasjon; én av tre logisk mulige modeller av integrasjon, hvis vi ser bort fra den klassiske funksjonalistiske forestillingen om helhetens følsomhet overfor sammenbrudd i delene.

¹³ Alternativet er å si at livsverdenen kan ta opp i seg systemenes kompleksitet *uten* å bli overkompleks. I så fall impliserer man at selve utdifferensieringen av systemene er unødvendig. Hva skulle man med systemer om alt kunne ordnes i livsverdenen?

inn en annen formulering hos Kjølørød som er relevant som utgangspunkt for en systemteoretisk drøfting.

Særinteresser og fellesinteresser

”Men så lenge den faglige og den politiske autoriteten er sammenfiltret i den grad som er tilfelle i de nordiske velferdsstatene, virker det lite rimelig å betrakte yrkene som representanter for særinteresser og politikken som uttrykk for fellesinteresser” (Kjølørød 2005: 201). Fellesinteresser finnes¹⁴ men skal ikke tilskrives politikken alene. Grunnen til dette er at faglig og politisk makt er sammenfiltret, noe vi også har sett ovenfor når Kjølørød argumenterer for at staten og velferdsyrkene er én og samme struktur. Fellesinteresser kan imidlertid også få betydning for velferdsstaten gjennom brukervedvirkning dersom denne anlegger *”et forståelsesorientert blikk på helheten”* (op.cit: 206), og man kan dermed tenke seg at det er livsverdenen som tilbyr samfunnet å se fellesskapets interesser, og at ekspertsystemene formes tilsvarende. Som vi har antydnet over ledsages dette imidlertid av problemer med overkompleksitet.

Vi har altså tre størrelser, politikk, velferdsyrker og livsverden, men ingen av dem gjør fullgodt rede for integrasjon via fellesinteresser. Vi har allerede vært inne på at Kjølørød til slutt havner på en, i følge henne selv utilstrekkelig, konklusjon om at velferdsstaten må forklares med egeninteresse: den er individuelt rasjonell *for alle* (universalistisk).

Systemteori

Vi skal derfor forsøke å ta utgangspunkt i systemteorien, og se om denne kan tilføre analysen noe. Systemteorien skiller mellom psykiske og sosiale systemer, og sier at samfunnet utelukkende består av kommunikasjon (Luhmann 2000b: 178ff). Dermed blir den også i stand til å skille skarpt mellom samfunnets ulike funksjonssystemer. Sitatet over gis derfor en ny tilgang, og vi kan si at det politiske system og

¹⁴ Dette impliserer Kjølørød som nevnt når hun ikke vil forstå brukervedvirkning utelukkende som et uttrykk for egeninteresse.

velferdsyrkene *skal* forstås som forskjellige strukturer, som ulike sosiale systemer. Der Kjølrsrød slår sammen utdanning, sykdomsbehandling, og politikk til én sammenfiltret struktur, skiller systemteorien mellom utdanningssystemet, systemet for sykdomsbehandling og det politiske systemet, som tre av samfunnets funksjonssystemer. Kjølrsrød skiller riktignok mellom politikken og velferdsyrkene som *to sider* av velferdsstaten (Frønes og Kjølrsrød 2005: 187), men hun mener altså at de legger for store føringer på hverandre til at de kan forstås som to strukturer, og representanter for henholdsvis fellesinteresser og særinteresser. I systemteoretiske termer kan denne sammenslåingen betegnes som hypostatisering av systemmening. Hypostatisering betyr å tilskrive det abstrakte materiell form, eller å ta navnet for realiteten. Systemreferanser reduseres til personreferanser, og siden både politikere og ansatte i velferdsyrkene kan betegnes som tilbydere av velferd blir stat og yrker til én struktur. De tilbyr det samme, gjør det samme og er derfor i prinsippet de samme.

Vi må imidlertid presisere at verken Kjølrsrøds sammenslåing eller systemteoriens krav om å holde systemene fra hverandre er ”riktig” eller ”gal” måte å gjøre det på. I metodediskusjonen har vi sett at begreper og distinksjoner ikke skal betraktes som sanne eller falske, men mer eller mindre *fruktbare* konstruksjoner for erkjennelse, og vi skal derfor i stedet vurdere de to alternativene opp mot hverandre som mer eller mindre fruktbare måter å angripe temaet ”velferdsstat” på.

Hvis vi altså i stedet gjør som systemteorien foreslår, og skiller mellom politikk, sykdomsbehandling og utdanning som ulike funksjonssystemer, har vi dermed kanskje begynt på en løsning på det som for Kjølrsrød gjør det ”... *lite rimelig å betrakte yrkene som representanter for særinteresser og politikken som uttrykk for fellesinteresser*” (ibid). Dette kom som kjent av at politikk og yrker var sammenfiltret via makt/autoritet. Siden vi har interessert oss for Kjølrsrøds henvisning til fellesinteresser¹⁵, og hennes problemer med å forklare velferdsstaten med noe annet enn egeninteresse, pluss hennes implikasjon av at dette ikke kan være hele forklaringen¹⁶, skal vi forsøke å se hvordan en *systemteoretisk* fortolkningsramme

¹⁵ Igjen, gjennom hennes avgrensning mot å forstå brukermedvirkning utelukkende som uttrykk for egeninteresser

¹⁶ Oppslutningen om velferdsstaten er en gåte (op.cit: 207)

med skarpt atskilte systemer kan brukes til å kaste lys over fellesinteresser som kilde til integrasjon.

Luhmann: integrasjon som destruksjon

Som vi vet fra skjemaet over tre logisk mulige modeller for integrasjon (intersystemisk kommunikasjon, destruksjon og supersystem), er Luhmanns systemteori et eksempel på teorier som ser for seg integrasjon gjennom ikke-måltrettet destruksjon. Velferdsstatens eksistens og popularitet skyldes dermed så å si at den ”passer inn i sammenhengen”. Det mønsteret av sosiale hendelser som ofte betegnes som velferdsstaten finnes fordi det er mulig, og består fordi det av en eller annen grunn ikke er ”blitt destruert”. Hvis politiske partier med ”velferdsfiendtlige” programmer kommer i posisjon, hvis økonomien kollapser, utdanningssystemet ikke utdanner kvalifisert personell, hvis behandlingssystemet slutter å behandle sykdom, rettssystemet ikke lenger løser konflikter, vitenskapen ikke produserer anvendelig forskning osv. vil velferdsstaten slik vi kjenner den forsvinne/endres. Alle systemene integrerer seg selv og hverandre gjennom destruksjon, og svikt i ett system fører derfor lett til problemer i resten av samfunnet. Men dette skjer altså i følge Luhmann blindt, uten noe overordnet rasjonale som trekker samfunnet som helhet i en eller annen retning. Hagen innvender mot denne forklaringen og hevder at det *”har formodningen mot seg at det dynamiske og stabile mønstret av strukturelle koblinger som utgjør det moderne samfunnet, utelukkende er et resultat av tilpasning og gjensidige destruksjoner”* (Hagen 2006a: 126). Hagen foreslår heller at det finnes et ”supersystem” som overskuer og regulerer de andre systemene, riktignok uten å gripe inn i disse operasjoner. Det er kort fortalt snakk om et system som iakttar de positive konsekvensene for samfunnet av å ha velferdsordninger. Nedenfor skal jeg gå litt dypere inn i hva som legges i dette, før jeg tar det inn i analysen av Kjølørøds artikkel.

Hagen: integrasjon av helheten er skilt ut som eget system

Vi vet allerede at Hagen skiller mellom stat og marked som to systemer som har som sin oppgave å integrere de andre, og at dette skjer gjennom allokering av ressurser. Alle de andre systemene trenger ressurser, og de kan få ressurser enten via

markedsøkonomien eller via den statlige økonomien. Forskjellen mellom de to ligger i at markedet tar systemenes *ytelse*, mens det politiske systemet tar systemenes *funksjon*, i betraktning når ressursfordelingen skal utmåles. I følge Hagen svarer dette til individuelt og kollektivt rasjonelle handlingsalternativer. Markedet reduserer samfunnsmessig kompleksitet ved å konfrontere samfunnsmedlemmene med de individuelle konsekvensene av deres handlingsvalg, mens det politiske systemet tilbyr samfunnsmedlemmene å se de kollektive konsekvensene av deres handlingsvalg (Hagen 2006a: 147). Det finnes også ett system som skiller mellom individuell og kollektiv rasjonalitet, og det er samfunnet, eller samfunnet som iakttar seg selv, som refleksjon eller som samfunnets samfunn.

Samfunnets samfunn

Alle systemer står i et forhold til det systemet de er en del av, til andre systemer og til seg selv. Disse tre forholdene betegnes henholdsvis som funksjon, ytelse og refleksjon. Hagen griper tak i refleksjonsbegrepet, og sier at også samfunnet som helhet kan ha et forhold til seg selv. Samfunnet kan hos Hagen, i motsetning til hos Luhmann, reflektere over seg selv som helhet, som samfunn. Samfunnet ”*transcenderer seg selv gjennom refleksjon. Det danner seg som iakttaker, som samfunn i samfunnet og kommuniserer om seg selv og iakttar konsekvensene av sin egen differensiering*” (op.cit: 137). Samfunnet iakttar og kommuniserer om seg selv, og utvikler en problemhorisont som typisk følger samfunnets struktur (ibid). Problemene gjelder ubalanse mellom systemer, og inklusjonsproblemer for individene. I denne samfunnets refleksjon over seg selv genereres også konflikten mellom kollektiv og individuell rasjonalitet, og det oppstår normative forventninger om å handle på en måte som har gunstige effekter for samfunnet; som kan balansere systemene og sørge for inklusjon av individer, altså løse problemene som kommer fram gjennom refleksjon. Hagen holder som sagt frem det politiske systemet som det systemet som tilbyr samfunnsmedlemmene å se de kollektive konsekvensene av deres handlingsvalg, og som det systemet som allokterer ressurser med referanse til *funksjon*, og han hevder også at alt hva det politiske systemet gjør for samfunnet og for samfunnsmedlemmene, gjør det som velferdsstat (op.cit: 150). Dermed blir det også mulig å se velferdsstaten som kollektivt rasjonell. Dette gir videre, med referanser til

Kjølsrød, muligheter for å se oppslutningen om velferdsstaten som medbestemt av *fellesinteresser*, nettopp det Kjølsrød ikke klarer, eller bare forstår som et spesialtilfelle av egeninteresse, ”fanget” av velferdsstatens universalitet.

Det er imidlertid ikke bare velferdsstaten som kan løse samfunnets problemer. Også markedsøkonomien allokterer ressurser, kan styre de andre systemene, og følgelig balansere dem og sørge for inklusjon av individer. Det er ikke plass til en utfyllende redegjørelse for Hagens teori her, så jeg skal begrense meg til å si at begrepet om kollektiv rasjonalitet åpner for å se kollektiv handling som en form for rasjonalitet. Dermed skal det bli mulig å argumentere ”kollektive prosjekter” med rasjonelle begrunnelser, og man kan tenke seg at velferdsstaten finner sin begrunnelse nettopp ved at den løser problemer for fellesskapet. Jeg tar altså utgangspunkt i påstanden om at velferdsstaten utvikler seg, legitimerer ressursbruk og får oppslutning fra samfunnsmedlemmer fordi den er *kollektivt rasjonell*. Samfunnet reflekterer over seg selv, får øye på sine problemer, skiller det individuelt rasjonelle fra det kollektivt rasjonelle, genererer forventninger om kollektiv handling, og ser dermed velferdsstaten som kollektivt rasjonell.

Dermed får vi en ny tilgang til Kjølsrøds problematiske konklusjon. Vi skal derfor gå litt dypere inn i denne og se hva den egentlig dreier seg om, og om den kan belyses med begrepet om kollektiv rasjonalitet. Kjølsrød kommer med en rekke forslag til forklaringer på velferdstatens suksess, og eksempler på problemer velferdsstaten må forutsettes å ha løst ettersom den altså er en suksess, og vi skal ta dem for oss en for en nedenfor.

Først skal vi imidlertid peke på noen problemer ved den konklusjonen Kjølsrød havner på: at velferdsstaten er slik den er fordi den er universell/samsvarer med alles egeninteresse. En drøfting av mulighetene for kollektiv handling gjennom egeninteresse kan bli lang, og jeg har begrenset plass i denne oppgaven. Jeg skal derfor begrense meg til noen sentrale poenger, i hovedsak hentet fra Hagens arbeid med å konstruere begrepet om kollektiv rasjonalitet (Hagen 2006a).

Den kanskje mest kjente illustrasjonen av den kollektive handlinges problem finner vi i spillteoriens ”fangens dilemma”: To personer er arrestert av politiet. De har blitt tatt

på fersk gjerning i en stjålet bil, og de er mistenkte for å ha drept eieren. Politiet har utilstrekkelig bevis for å knytte noen av dem til drapet, men har satt dem i hver sin celle inntil videre. De arresterte tilbys følgende løsninger: hvis den ene tyster og den andre forholder seg stille, går tysteren fri, mens den andre blir dømt til ti år i fengsel. Hvis ingen sier noe får begge seks måneder i fengsel for biltyveri. Hvis de angir hverandre, får begge fem år i fengsel for drap og biltyveri. Hver av dem må bestemme seg for enten å angi den andre eller å holde munn, og begge vet at den andre ikke får vite om et eventuelt forræderi før etterforskningen er slutt. Spørsmålet er hvordan de kommer til å velge. Vi ser at det finnes én mulighet for kollektiv handling/samarbeid: som ”kollektiv” kommer de arresterte best ut dersom ingen av dem sier noe. Imidlertid finnes det også en mulighet for å bli latt i stikken. Hver av de arresterte ser at hvis hun satser på samarbeid, risikerer hun at den andre satser på forræderi. Dermed må begge konkludere med at det tryggeste valget er å angi den andre, fordi dette sikrer dem å slippe ut etter i hvert fall fem år. De får til og med en sjanse til å gå fri. I og med at de er rasjonelle vil begge velge denne løsningen for å sikre seg selv. Samarbeid er derfor umulig.

Det finnes flere forsøk på å raffinere dette problemet, og løse det på ulike måter, blant annet gjennom strategien ”tit-for-tat” (Axelrod 2006), men alle bryter sammen når antallet deltakere blir høyere enn to. Det viser seg til slutt at kollektiv handling først blir mulig dersom man innfører et begrep om normer (Hagen 2006a: bl.a s. 50). Men dette er ikke hva Kjølsrød konkluderer med. Hun mener at velferdsstaten må/kan forklares med *egeninteresse*, eller med at alle samfunnsmedlemmene mener det er rasjonelt å støtte opp om velferdsstaten. Dermed må vi forutsette at de også har overvunnet sin tendens til å svikte hverandre. Men hvordan har de klart dette? Én løsning gis av Habermas’, gjennom at individene kommer til enighet om en løsning som er akseptabel for alle. Jeg har antydnet at det kan ligge en referanse til Habermas i Kjølsrøds tematisering av forståelsesorientert brukermedvirkning, og vi kan kanskje se dette som et forsøk på å fylle det rommet av uforklart som realiseres av konklusjonen om at velferdsstaten er et resultat av egennytte. Men som vi har antydnet må dette skje gjennom intersystemisk kommunikasjon, og dette er en kommunikasjonsform som enten overveldes av kompleksitet eller må redusere de andre systemene til noe enkelt.

Kjølørøds konklusjon i lys av begrepet om kollektiv rasjonalitet

Dermed blir Hagens forslag meningsfullt. Integrasjonen av samfunnet skjer ikke via intersystemisk kommunikasjon, slik som hos Habermas, men via et supersystem som styrer de andre systemene. Fordi det er et system reduserer det også kompleksitet, slik at problemet med livsverdenens overkompleksitet overvinnes. Dette styringssystemet er (som alle systemer) operasjonelt lukket, og har derfor ingen operasjonell kontakt med de andre systemene. Det kan bare styre ved å endre seg selv som omverden for de andre systemene. Styringssystemet reduserer alt til et skille mellom kollektiv og individuell rasjonalitet, og får dermed frem de handlingsalternativer som har positiv virkning for samfunnet som fellesskap. Samfunnet blir tilgjengelig for seg selv som kollektiv, og det blir mulig å velge handlinger som er kollektivt rasjonelle. For eksempel kan politisk makt iakttas som kollektivt rasjonell og følgelig legitim dersom den binder samfunnsmedlemmene til å handle for fellesskapet. Dette siste kan også sees i sammenheng med en formulering i Kjølørøds konklusjon. Kjølørød hevder at det ligger ærgjerrige velferds- og styringsmål bak velferdsstatens tjenesteintensitet. Det politiske systemet har altså behov for å styre, og velferdssyrkene gjør, som vi har vært inne på, dette mulig. Begrepet om kollektiv rasjonalitet gir i forhold til dette mulighet til å se det politiske systemets behov for styring som kollektivt rasjonelt. Det politiske systemet binder samfunnsmedlemmene med makt, og dette er kollektivt rasjonelt fordi det muliggjør realisering av offentlige goder.

Staten "bruker" i følge Kjølørød velferdssyrkene for å oppnå styringskapasitet, og velferdssyrkene får økonomiske overføringer og makt over oppgaver dersom "vinner" i konkurransen om disse oppgavene. Dette får også en ny betydning med begrepet om kollektiv rasjonalitet: velferdssyrkene må vise til positive virkninger for samfunnet: de må vise at deres ytelser er kollektivt rasjonelle. Bare dersom de kan dette vil de bli ressurser fra staten. Dermed blir vi i stand til å se relasjonene mellom stat og yrker og yrkene seg i mellom som noe mer enn bare konkurranse. Velferdssyrkenes tjenesteproduksjon iakttas av samfunnet som noe som er kollektivt rasjonelt, og dette utløser overføringer fra det politiske systemet. Konkurranse finnes åpenbart fremdeles, men det blir mulig å peke på noe mer: en ytterligere faktor som sannsynliggjør oppkommet av en kompleks og velfungerende velferdsstat, og som ikke i samme grad som (markeds-)konkurranse er blind for effektene for samfunnet.

Kjølsrød henviser på sin side til Gøsta Esping-Andersen (Kjølsrød 2005: 206-207) som ser internasjonale lavkonjunkturer og ustabile familier som kilde til overbelastning på velferdsstatens ordninger, og videre til velferdsstatens nært forestående undergang. Denne spådommen har ikke slått til, og Kjølsrød har derfor mer tro på John D. Stephens' påstander om at velferdsstatens overlevelsessevner skyldes de nordiske landenes relativt gode motstandskraft mot internasjonale konjunktursvingninger. Begge disse forklaringene trekker på økonomi (stabilitet/overbelastning) som avgjørende for velferdsstatens overlevelse. Kjølsrød kombinerer denne økonomiske forklaringen med en forklaring som tar utgangspunkt *politisk* stabilitet, og hevder kort fortalt at fordi vi har mye penger og høy oppslutning om velferdsstaten, er det usannsynlig at den vil bygges ned med det første (op.cit: 207). Men med det har hun egentlig ikke forklart noen ting. Oppslutning er ingen forklaring på oppslutning, og pengeforklaringen har lite å gjøre med at velferdsstaten er univerealistisk. Man kan godt tenke seg en univerealistisk velferdsstat med mye strammere budsjetter enn den norske. Kjølsrød bygger heller ikke videre på denne forklaringen, men konkluderer i tråd med Karl-Ove Moene og Michael Wallerstein (1998) at velferdsstaten er univerealistisk, og overlever fordi den i krisetider utløser press fra befolkningen i retning av mer omfordeling. Dermed sitter hun igjen med en gåte.

Kapittel 4 – Sammenfattende analyse og konklusjoner

Utgangspunktet for denne oppgaven har vært diskusjonen der Aakvaag kritiserer *DNS* for å være fragmentert og for å mangle samtidsdiagnostisk potensial. Han foreslår fire teorier han mener kan fungere som utgangspunkt for en slik samtidsdiagnose, og han trekker fram Luhmanns og Habermas' teorier som henholdsvis den som passer best med prosjektet slik det ble, og den som kunne gjort prosjektet helt hvis den hadde vært mer med. Frønes og Kjølrsrød avviser deler av kritikken, og mener at det allerede finnes en helhet i boka. Helheten er riktignok ikke fullstendig, men den finnes. For å komme videre på veien mot *teoretisk helhet*, som de mener er en ambisjon sosiologien må slutte seg til, skal man ikke primært satse på utvikling av *helhetlige teorier*, men heller benytte seg av og utvikle den teoretiske helheten som allerede preger sosiologifaget.

Jeg har trukket ut tre teoretiske posisjoner fra denne debatten: Luhmanns modell, Habermas' modell og Frønes' og Kjølrsrøds oppfatning av at *DNS* allerede er helhetlig, men på en annen måte enn i kraft av helhetlige teorier. For å se hva denne siste posisjonen innebærer har jeg prøvd å avdekke/etablere eventuelle mønstre i bokas tematisering av *integrasjon*. Koblingen mellom teoretisk helhet og integrasjonsteori har jeg gjort via skillet mellom differensiering og integrasjon, der integrasjonssiden betegner "det som gjør samfunnet helt". Jeg har lett etter mønstre i hvordan analysene ser for seg samfunnets integrasjon, og jeg har forstått slike som tegn på en form for teoretisk helhet, som en felles forestilling om hvordan samfunnet får sin form som helhet. 'Helhet' refererer således både til teoriene artiklene ser *med*, og til hva de får øye på ved hjelp av disse teoriene.

Jeg har utviklet en mal for koding av tekstene, der jeg i tillegg til Habermas og Luhmann, trekker inn klasseteorier og Hagens teori om kollektiv rasjonalitet som system. Formålet med denne malen har vært å lette arbeidet med å grave frem bokas implisitte og eksplisitte teorier om integrasjon.

Videre har jeg skilt mellom helhet som alt det sosiale, altså hvordan analysene og de teoretiske perspektivene belyser ulike sider ved det norske samfunnet, og helhet som på hvilken måte perspektivene bidrar til teori og refleksjon rundt det norske samfunnet som selvregulerende helhet.

Forskningsspørsmålene har vært:

- *Hvordan tematiseres eller impliseres forholdet mellom samfunnsdel og samfunnshelhet i artiklene i DNS?*
- *Hvilke integrasjonsteorier kan knyttes til analysene?*
- *Hvilke muligheter og begrensninger ligger i analysene?*
- *Hvorfor begrenser teoriene?*
- *Finnes det alternativer?*

I denne avsluttende diskusjonen er det først og fremst de tre siste delspørsmålene som skal drøftes.

Del versus helhet

For å kunne foreta en samlet vurdering av de ulike teoriene opp mot disse spørsmålene må vi også avgjøre hvilke krav vi bør stille til sosiologisk teori om integrasjon i det moderne samfunnet. Det finnes to målestokker. For det første: i hvilken grad lar kapitlene i boka og de teoretiske perspektivene oss se ulike sider av det norske samfunnet? Hva får de fram? Her kan tematiseringen av samfunnet som selvregulerende totalitet holdes utenfor. Teorier om klasseintegrasjon lar oss for eksempel se hvordan sosial bakgrunn, etnisk tilhørighet eller kjønn virker inn på individenes muligheter. Vi får se hvordan utdanningssystemet sorterer på måter er uforenlig med moderne verdier om like muligheter (Nordli Hansen og Mastekaasa 2005). Vi får se hvordan helse er fordelt på de ulike klassene, og hvordan dette henger sammen med dårlige arbeidsforhold i lavstatusjobber (Elstad 2005). Vi får se hvordan menn systematisk vinner frem i samfunnet på bekostning av kvinner (Birkelund og Petersen 2005). Vi får se hvordan innvandrerbefolkningen ekskluderes fra samfunnet i en slik grad at de havner i en posisjon som minner om tradisjonelle klassesamfunns underklasse (Hagen og Lødemel 2005). Vi får se at forbrukerrollen brer om seg, og at

individene posisjonerer seg i forhold til hverandre gjennom forbruk, og vi ser at forbruksmønstre varierer med sosial bakgrunn og kjønn (Brusdal og Frønes 2005). På samme måte kan vi se samfunnets ulike deler gjennom Luhmanns teori: vi ser for eksempel hvordan kjærlighetskommunikasjon endrer seg over tid (Luhmann 2003), hvordan kunstkommunikasjon endrer seg over tid (Luhmann 2000a), mens Habermas for eksempel lar oss se betydningen av sosiale bevegelser i sivilsamfunnet (Habermas og Andersen 2005).

Samfunnet kan imidlertid også forstås som selve den helheten som er delt, og jeg har argumentert for at en del av sosiologiens oppgave som disiplin er å vise hvordan denne helheten henger sammen. Med utgangspunkt i Roar Hagens skjema over tre logisk mulige modeller av integrasjon av helheten (Hagen 2006a: 124) har jeg skilt mellom teoriene i malen som teorier som henholdsvis ser for seg integrasjon gjennom intersystemisk kommunikasjon (Habermas og klasseteori), destruksjon (Luhmann) og via et eget system for integrasjon av helheten (Hagen). Denne inndelingen har gitt anledning til å se forskjeller mellom teoriene, til å se deres muligheter og begrensninger der de er brukt, og til å trekke inn teorier som benytter alternative modeller av integrasjon for å se hva disse eventuelt kan tilby. På denne måten har jeg prøvd å anskueliggjøre de ulike teoriene som mer eller mindre fruktbare verktøy for å analysere samfunnets integrasjon som helhet.

Disse to sidene ved integrasjonsteorier: altså deres nytte som lyskastere mot ulike sider ved samfunnet, og deres evne til å vise hvordan samfunnet regulerer seg selv som helhet, har vært førende for lesningen av de ulike artiklene, og det er som sagt i forhold til disse to kriteriene de skal vurderes som mer eller mindre fruktbare. Nedenfor skal jeg oppsummere de viktigste funnene før jeg trekker konklusjoner i forhold til forskningsspørsmålene.

Alt det sosiale

I noen av artiklene har jeg analysert fram et mønster der man tar utgangspunkt i én samfunnsdel, eller ett bestemt delperspektiv, og analyserer samfunnet som

klasesamfunn¹⁷ fra dette perspektivet. Klassekamp i én del blir således til hele samfunnets klassekamp og man konkluderer, innenfor en klasseteoretisk teoriramme, at samfunnet i større eller mindre grad er et klasesamfunn. Ingen kapitler konkluderer entydig med at det norske samfunnet er et klasesamfunn, men noen holder seg innenfor et klasseteoretisk begrepsunivers og antyder at effektene av sosial bakgrunn kanskje har blitt svakere eller mer indirekte. Om effektene har blitt svakere, mer skjulte og indirekte, kommer man likevel ikke utenom at det faktisk finnes effekter av sosial bakgrunn, og man konkluderer derfor med at samfunnet *til en viss grad* er et klasesamfunn (eventuelt et forskjellssamfunn, kjønnsdelt samfunn eller tilsvarende). Men når man prøver å sette alle disse 'klasesamfunnene' ved siden av hverandre (som i elitekapitlet) forsvinner den dominerende klassen i fragmenter. Jeg har hevdet at dette siste bærer i seg en selvmotsigelse, der man hevder at elitepersonene *kommer fra* den dominerende klassen, samtidig som de ikke *utgjør* noen dominerende klasse. Dermed får man problemer med å lokalisere den dominerende klassen, og analysen stopper opp. Konklusjonen blir at elitenes interesser peker i hver sin retning, og at man derfor ikke kan forstå samfunnets eliter som en dominerende klasse.

De analysene som holder seg til ett system, og altså utarbeider klasseanalysen med referanse til ett systems kode, slipper unna denne selvmotsigelsen, men må betale for det gjennom svekket blikk for prosessene i andre systemer. At en delanalyse gjelder én del og ikke fordyper seg i andre deler er for såvidt ikke noe problem i seg selv; det kan tvert i mot forstås som selve definisjonen på en delanalyse, noe jeg skal komme tilbake til nedenfor. Først skal jeg imidlertid vise hvordan det kan sees i tekstene. For eksempel har kapitlet om forbrukersamfunnet lite å si om prosessene i det politiske systemet, annet enn at det er ” *mulig å betrakte politikk som at velgere er kunder som velger mellom tilbudene*” (Brusdal og Frønes 2005: 476). Kapitlet om utdanning og sosial ulikhet påviser effekter av sorteringen i utdanningssystemet i hele samfunnet, men like fullt bare som effekter av lav eller høy utdanning på individenes mulighet til å skaffe seg jobber. Man må implisere at systemene der jobbene finnes også har en selvstendig betydning for det norske samfunnet, enten dette samfunnet er et klasesamfunn eller ikke, men dette faller altså utenfor modellen. Kapitlet om kjønn er også i en viss forstand bygd opp som en klasseteoretisk analyse. Forfatterne

¹⁷ Jeg forstår ”klasesamfunn” som et samfunn preget av maktforskjeller, undertrykking og mekanismer som fordeler bak individenes rygg

identifiserer ulik kjønnsrett, og sorteringsmekanismer som virker i det skjulte for å favorisere menn på bekostning av kvinner. Nå er riktignok ikke kjønn en *del* av den norske samfunnet på samme måte som utdanning, sykdomsbehandling, politikk, media osv er, men jeg mener likevel vi kan trekke denne analysen inn i sammenligningen fordi den på samme måte som de andre analysene ser hele det norske samfunnet fra én bestemt vinkel, og i dette tilfellet kjønnspektivet. Kjønnspektivet er på samme måte som de andre analysenes perspektiver, valgt blant en mengde andre muligheter. Hvis kjønnspektivet brukes i en analyse av det norske samfunnet, som følgelig blir et mer eller mindre kjønnsdelt samfunn, får man et begrenset blikk for prosesser som er spesifikke for ulike funksjonssystemer/felter. I kapittelet om kjønn reduseres for eksempel velferdsstaten til et instrument for reproduksjon eller nedbrytning av kjønnsulikstilling (Birkelund og Petersen 2005: 145). Andre aspekter ved velferdsstaten faller i bakgrunnen, og vi kan i alle fall ikke snakke om noen uttømmende analyse av velferdsstaten og dens betydning for det moderne norske samfunnet.

Nå er det som sagt ikke slik at enhver delanalyse nødvendigvis må ta opp i seg prosessene i alle de andre delene. Å ta for seg en del om gangen er både nyttig for å kunne gå i dybden, og nødvendig for å kunne skille delene fra hverandre. Delanalyser blir først et problem når de legges frem som analyser av helheten, og når denne helheten *er* det som kommer fram gjennom delens perspektiv. Dette kan også forstås som et empirisk problem, siden det åpenbart er feil at alle sosiale prosesser er prosesser i én av samfunnets deler¹⁸. Når man tar delen for helheten utelukker man også strengt tatt at andre deler kan være helheten. Samtidig viser det seg både i *DNS* og ellers i sosiologien at dette er fullt mulig: samfunnet kan beskrives som både behandlingssamfunn, utdanningssamfunn, forbrukersamfunn, medievidd samfunn osv. Vi ser dermed at det er et klart skille mellom de to problemstillingene, eller kravene vi stiller til integrasjonsteoriene: å belyse ulike sider av samfunnet er en problemstilling som ikke må forveksles med det å si hva samfunnet er som helhet, eller hvordan det reguleres som helhet.

¹⁸ Man kunne kanskje tenke seg at samfunnet var ensartet, at alle sosiale hendelser grunnleggende gikk ut på det samme. Da ville man imidlertid få problemer med å forklare samfunnets differensiering i saksdimensjonen. Denne ville bli poengløs og tilfeldig. Det er dessuten usannsynlig at så mange og ulike teorier skulle komme fram til noenlunde den samme inndelingen i felter/systemer/sektorer osv hvis ikke dette peker på noe vesentlig ved det moderne.

Når vi så har identifisert teorien om klassesamfunnet i en del kapitler (Birkelund og Petersen; Brusdal og Frønes; Hagen og Lødemel; Nordli Hansen og Mastekaasa), og samtidig funnet indikasjoner på at denne ikke egner seg til analyser av det moderne samfunnet som selvregulerende helhet (Nordli Hansen og Engelstad), kan vi også si at en betydelig andel av artiklene i *DNS* opererer med et begrepsapparat som, i alle fall slik det er gjort i *DNS*, ikke kan gi svar på spørsmålet om hva samfunnet er *som helhet*. I den grad det er et mål for *DNS* å utsi noe helhetlig om det norske samfunnet, hindres boka så i så gjennom sin bruk av teorien om klassesamfunnet. Man kan innvende og si at det er *helhetlig* å påvise klassekamp/maktkamp/forskjeller i alle samfunnets deler, men det rokker ikke ved påstanden om at samfunnet *som helhet* ikke dermed kan betegnes som et klassesamfunn. Så lenge klasseteorien ikke klarer å vise oss klasser som går på tvers av de ulike delene av samfunnet, har den heller ikke etablert den strukturen som formodentlig skulle integrere samfunnet som helhet, og den må derfor vurderes som mindre fruktbar i forhold til spørsmålet om integrasjon av helheten.

Hypostasering som ”analysestrategi”

Med hensyn til samfunnet som alt det sosiale, har vi sett at noen av artiklene i *DNS* legger delen fram som helheten; de hypotiserer. Alle samfunnets deler kan i prinsippet legges fram som helheten, så vi konkluderer derfor med at delanalysene, når de forstår seg selv som helhetlige analyser, er nødt til å forutsette hverandre uten å være i stand til å gjøre greie for hverandre. Hver delanalyse som fremlegges som analyse av helheten, gir så å si fra seg mulighetene som ligger i å hypotisere de andre samfunnsdelene. Dermed blir det også mulig å peke på en ’sum av uforklart’ eller et teoretisk tomrom som aktualiseres av de hypotiserte delanalysenes samlede restkategorier. Vi har videre sett at dette rommet ikke kan fylles av teorien om klassesamfunnet, i alle fall ikke slik det er forsøkt i kapitlet om *Samfunnsklasser og klasseteorier*, uten at klassediagnosen bryter sammen. Det nevnte kapitlet overskrider på en måte del-for-helhet-strategien gjennom sitt forsøk på å finne klassesamfunnet som *helhet* i funksjonssystemenes eliter, men resultatet er skuffende: elitene er for forskjellige til å kunne betegnes som en dominerende klasse. Med

hensyn til iakttagelse av samfunnet som alt det sosiale, i alle fall slik det er forsøkt i *DNS*, mener jeg å ha dekning for i alle fall å antyde noen problemer knyttet til det å bruke teorien om klassesamfunnet til helhetlige analyser av funksjonelt differensierte samfunn som det norske. Teorien om klassesamfunnet kommer på en måte ikke i mål, og man ender opp med et samfunn der det finnes sosiale forskjeller men ingen helhetlig klassestruktur.

Samfunnets integrasjon

Kapittelet om *Samfunnsklasser og klasseteorier* presenterer også et annet og beslektet poeng når det refererer til den norske Wright-forskningens påstand om at kassetilhørighet spiller en *underordnet* rolle for utviklingen av sosial ulikhet og konflikt i det norske samfunnet (Nordli Hansen og Engelstad 2005: 160).

Motstanderne av denne konklusjonen beveger seg også i dette sporet, når de hevder at det norske samfunnet trolig aldri har vært et samfunn der kassetilhørighet er den dominerende kilden til sosial ulikhet og konflikt (ibid). Igjen ser vi problemer med klasseteori og helhet. Hvis samfunnet er integrert som klassesamfunn må man samtidig si at dette er underordnet andre faktorer, som av logisk nødvendighet må forutsettes å forklare mer.

Både i forhold til alt det sosiale og i forhold til integrasjon ser vi altså eksempler på at helheten unnslipper klasseteorien. Men hva da med de andre teoriene? Finnes det noe i disse som kan danne et mer fruktbart utgangspunkt for analyser av det moderne norske samfunnets integrasjon som helhet? Én mulighet er å se samfunnet som Luhmanns samfunn. Denne teorien utelukker ikke eksistensen av sjiktmessig differensiering, og den hevder dessuten at samfunnet er delt opp i autonome funksjonssystemer. Vi kunne se det slik at delanalysene i *DNS* tar for seg hvert sitt funksjonssystem, noe også Aakvaag antyder i sin kritikk (Aakvaag 2006a: 7, 20-21), og at de fleste av dem (i alle fall av de jeg har analysert) interesserer seg for maktforskjeller, og reproduksjon av slike, langs sosiale skillelinjer innenfor disse systemene. Den antydet ufruktbarheten i den klasseteoretiske tilnærmingen forløses i så fall av Luhmanns teori, som så å si er i stand til å forklare resten av samfunnets integrasjon. I tillegg til reproduksjon av sosial ulikhet i systemene, som klasseteorien gjør rede for, ser vi at systemene ikke kommuniserer med hverandre og at forholdet

mellom dem avstemmes gjennom gjensidig, ikke-måltrettet destruksjon. Dette passer også med misforholdet mellom klasseteoriens fruktbarhet som verktøy for å analysere ulike sider ved samfunnet, og dens ufruktbarhet som verktøy for å analysere samfunnets integrasjon som helhet: gjennom en kombinasjon av de to kan vi la klasseteorien vise den sosiale ulikhetens opphav og reproduksjon i delene, mens Luhmanns teori tar seg av helhetens integrasjon.

Så kommer imidlertid Hagen og Habermas og vil peke på styringsmuligheter for samfunnet. Verken Luhmann eller klasseteorien tilbyr måter samfunnet kan styre seg selv som helhet på. Luhmann henviser til systemenes inkompatibilitet og samfunnets mangel på sentrum, og hevder at samfunnet som helhet integreres spontant gjennom destruksjon, mens klasseteorien primært vil bryte ned de mekanismene som hindrer realiseringen av et bedre samfunn, som videre forutsettes å danne seg av seg selv 'etter revolusjonen', dersom et slikt brudd med det aktuelle samfunnet i det hele tatt regnes som mulig. En kombinasjon av disse er altså ikke fruktbar med tanke på å vise hvordan man kan gripe inn overfor dette samfunnet og styre det i en eller annen retning. Likevel kan det virke som om det er nettopp disse to teoriene som ligger under mange av analysene i *DNS*. Klasseteorien som eksplisitt teori om integrasjon via makt og undertrykking, og Luhmanns teori som implisitt teori om funksjonell differensiering og u-sammenheng mellom samfunnets deler. Verken Habermas eller Hagen virker fornøyde med en slik forklaring: de prøver begge å begrepsfeste samfunnets potensial for å gripe inn overfor seg selv og styre seg selv på en fornuftig/rasjonell måte.

Hagen går videre der Luhmann stopper, og prøver å vise at det funksjonelt differensierte samfunnet *har* et potensial for selvregulering, mens Habermas viderefører den kritiske tradisjonen fra klasseteorien, og prøver å vise hvordan systemkritikk kan kombineres med faktiske styringsmuligheter. Kan de vise dette empirisk, må de også regnes som mer fruktbare enn klasseteori og Luhmanns teori, siden en av samfunnsvitenskapenes oppgaver er å svare på "hvordan-spørsmål" (jf. Blaikie 2000), altså å vise hvordan man kan gripe inn overfor samfunnet, i sosiologiens tilfelle samfunnet som helhet. Jeg har antydnet noen muligheter og begrensninger i forhold til disse to teoriene i analysen av kapittelet om velferdsstaten, og konklusjonen er, om enn rudimentær, at Habermas gir mulighet til å se hvordan

helhetlige hensyn utvikles gjennom kommunikasjon på tvers av systemene og settes i kontakt med ekspertsystemer gjennom for eksempel brukermedvirkning, men at denne kommunikasjonen må velge mellom å la seg overvelde av kompleksitet eller å redusere systemene til noe enkelt, og derfor har begrenset potensial til å overskue det moderne samfunnet, som jo nettopp er kjennetegnet på *livsverdenen* i flg Aakvaag¹⁹ (Aakvaag 2006b: 16). Jeg har antydnet at denne begrensningen kommer til syne i den svært avgrensede lokaliseringen av den kommunikative rasjonaliteten, i en spesiell form for *forståelsesorientert* brukermedvirkning. Jeg har også koblet dette til Hagens formulering om små ”*øyer av kommunikativ rasjonalitet i et hav av strategisk rasjonalitet*” (Hagen 2006a: 121).

Når det gjelder Hagens teori har jeg som nevnt hatt enda mindre data enn for Habermas. Jeg har imidlertid prøvd å se hva Hagens teori kan tilby overfor forklaringsproblemene i kapittelet om velferdsstaten, og jeg har antydnet at begrepet om kollektiv rasjonalitet kan belyse både velferdsstatens utvikling og oppslutning på en annen og muligens bedre måte enn Kjølrsrøds konkurranse/egennytte-modell (pluss eventuelt kommunikativ rasjonalitet i enkelte brukermedvirkningssituasjoner) kan gjøre. Jeg har også kjent igjen kollektiv rasjonalitet i kapittelet om oljeøkonomiens integrasjon i verdensøkonomien, ved at både regjering og sentralbank kan sies å tilpasse sine utspill til hva som er best for fellesskapet.

Fordelen med begrepet om kollektiv rasjonalitet overfor begrepet om kommunikativ rasjonalitet, i tillegg til de som kommer frem gjennom skjemaet over tre logisk mulige integrasjonsmodeller, er slik jeg ser det at man blir i stand til å iaktta kollektiv handling og samarbeid uten å måtte trekke inn en kunstig ideell samtalsituasjon, en diskuterende offentlighet, sivilsamfunnet og resten av de nøye utmålte forutsetningene som må være tilstede dersom kommunikativt rasjonell konsensus skal kunne oppstå. Denne fordelene kommer kanskje av at Hagens teori på en måte forutsetter at kollektiv rasjonalitet allerede er virksom; Hagens prosjekt kan beskrives som et forsøk på å konstruere begreper som får frem noe som allerede er der, for dermed å åpne for vitenskapelig iakttakelse av og mulighet for å argumentere rasjonelt for

¹⁹”*Det sivile samfunn og offentligheten er m.a.o det stedet hvorfra et komplekst moderne samfunn kan observere og tematisere seg selv in toto*”

fellesskapsløsninger, uten å måtte sette opp bestemte mulighetsbetingelser for den rasjonelle kommunikasjonen. Habermas' formalpragmatikk kan forsåvidt forstås på samme måte, som en begrepsfesting av implisitte forutsetninger ved all argumentasjon og betydningen disse har for muligheten til å hevde et utsagns gyldighet (jf. Habermas 1984, bd 1: 439). Men Habermas' teori er mer normativ, for ikke å si kontra-faktisk, blant annet ved at den krever at en rekke betingelser er oppfylt før den kollektive rasjonaliteten kan få betydning. Blant annet skriver Aakvaag i sitt forslag om å bruke Habermas som "samtidsdiagnostisk perspektiv" at "*refleksiv demokratisk selvregulering forutsetter imidlertid, i tillegg til et parlamentarisk-demokratisk politisk system, eksistensen både av et aktivt, selvorganiserende sivilsamfunn og en kritisk offentlighet*" (Aakvaag 2006a: 25).

Et problem ved Hagens begrepsutvikling kan være at han hevder å lete etter noe som allerede finnes, samtidig som begrepene som skal til for å se dette ikke finnes. Hvis begrepet om kollektiv rasjonalitet ikke finnes, eller ikke fantes før Hagen fant det opp, blir det selvmotsigende å hevde at noe som allerede finnes i samfunnet er et resultat av kollektiv rasjonalitet. Det er selvsagt vitenskapen som iakttar kollektiv rasjonalitet i samfunnet, og det er dermed fullt mulig at samfunnet allerede kommuniserer på denne måten, men det ligger likevel noe i Hagens arbeid som peker i retning av at begrepene som skal til for å gjøre samfunnet tilgjengelig for seg selv ikke finnes. - For seg selv, ikke bare for vitenskapen.

Med begrenset plass i oppgaven og begrenset mengde data for Hagen og Habermas er jeg imidlertid ikke i stand til å ta disse spørsmålene lenger, og jeg velger heller å la de stå som utgangspunkt for mulige videre undersøkelser. En slik undersøkelse kunne ta utgangspunkt de antydte mulighetene og begrensningene ved de undersøkte teoriene/begrepene, og se om disse lar seg gjenfinne i andre sosiologiske analyser av det norske samfunnet som helhet, eller rett og slett prøve dem ut på samfunnet. På denne måten kan man få konkret informasjon om begrepenes sterke og svake sider, som man igjen kan benytte i teoriutvikling, for eksempel med utgangspunkt i den metodologiske konstruktivismen.

Litteraturliste

- Agassi, Joseph (1979). The Legacy of Lakatos. *Philosophy of the Social Sciences*, 9, 316.
- Alexander, Jeffrey C. (1987). *Twenty lectures : sociological theory since World War II*. New York: Columbia University Press.
- Andreassen, Tone Alm (2004). *Brukermedvirkning, politikk og velferdsstat*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Axelrod, Robert (2006). *The evolution of cooperation*. New York: Basic Books.
- Birkelund, Gunn Elisabeth og Petersen, Trond (2005). Det norske likestillingsparadokset, *Det norske samfunn* (pp. 126-150). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Blaikie, Norman (2000). *Designing social research the logic of anticipation*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2005). *Distinksjonen*. [Oslo]: Bokklubben.
- Brusdal, Ragnhild og Frønes, Ivar (2005). Forbrukersamfunnet, *Det norske samfunn* (pp. 457-480). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Dallmayr, Fred R. (1982). Agency and Structure. *Philosophy of the Social Sciences/Philosophie des sciences sociales*, 12, 427.
- Elstad, Jon Ivar (2005). Helse i Norge ved årtusenskiftet, *Det norske samfunn* (pp. 236-259). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fay, Brian (1990a). Book Reviews : Susan James, The Content of Social Explanation. Cambridge University Press, Cambridge, 1985. *Philosophy of the Social Sciences*, 20, 131-135.
- Fay, Brian (1990b). "The Content of Social Explanation", by Susan James (Book Review). *Philosophy of the Social Sciences*, 20, 131.
- Finocchiaro, Maurice A. (1982). "New Perspectives on Galileo" edited by Robert E. Butts and Joseph C. Pitt (Book Review). *Philosophy of the Social Sciences*, 12, 99.
- Frank, Arthur W. (1988). Review: [untitled]. *Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie*, 13, 321-328.
- Frisby, David (1972). The Popper-Adorno Controversy: the Methodological Dispute in German Sociology. *Philosophy of the Social Sciences*, 2, 105.
- Frønes, Ivar og Kjølørød, Lise (2005). *Det Norske samfunn*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Frønes, Ivar og Kjølørød, Lise (2006). Den empiriske nærværsmetafysikkens forjettelse. Et svar. *Sosiologi i dag*, 36.
- Habermas, Jürgen (1984). *The theory of communicative action*. Boston, Mass.: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen og Andersen, Heine (2005). *Demokrati og retsstat en tekstsamling*. København: Reitzel.
- Hagen, Kåre og Lødemel, Ivar (2005). Fattigdom og sosial eksklusjon, *Det norske samfunn* (pp. 210-234). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hagen, Roar (2006). *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Oslo: Universitetsforl.
- Hagen, Roar (2006a). *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Oslo: Universitetsforl.

- Holm, Erling Dokk, Meyer, Siri og Makt- og demokratiutredningen 1998-2003 (2001). *Varene tar makten*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kjølsrød, Lise (2005). En tjenesteintens velferdsstat, *Det norske samfunn* (pp. 184-208). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kneer, Georg og Nassehi, Armin (1997). *Niklas Luhmann introduktion til teorien om sociale systemer*. København: Hans Reitzel.
- Luhmann, Niklas (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (2000a). *Art as a social system*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas (2000b). *Sociale systemer grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzel.
- Luhmann, Niklas (2003). *Kärlek som passion om kodifieringen av intimitet*. Malmö: Liber.
- Mjøset, Lars (2005). Den norske oljeøkonomiens integrasjon i verdensøkonomien, *Det norske samfunn* (pp. 15-40). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Munch, Peter A. (1976). The Concept of 'Function' and Functional Analysis in Sociology. *Philosophy of the Social Sciences*, 6, 193.
- Nordli Hansen, Marianne og Engelstad, Fredrik (2005). Samfunnsklasser og klasseteorier, *Det norske samfunn* (pp. 154-181). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Nordli Hansen, Marianne og Mastekaasa, Arne (2005). Utdanning, ulikhet og forandring, *Det norske samfunn* (pp. 69-96). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Roth, Paul A. (1991). Truth in Interpretation: "The Case of Psychoanalysis". *Philosophy of the Social Sciences*, 21, 175.
- Spencer-Brown, G. (1969). *Laws of form*. London: Allen & Unwin.
- Stinchcombe, Arthur L. (1991). The Conditions of Fruitfulness of Theorizing About Mechanisms in Social Science. *Philosophy of the Social Sciences*, 21, 367-388.
- Aakvaag, Gunnar C. (2006a). Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse. *Sosiologi i Dag*, 36, 6-33.
- Aakvaag, Gunnar Colbjørnsen (2006b). *Når teori og praksis skiller lag. En habermasiansk kritikk av grunntrekk i Pierre Bourdieus sosiologi*. Oslo: The university of Oslo.